

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ จังหวัด ปทุมธานี
เมืองหลวงระยอง อ.ป. ระยอง

อ.วิไล วัฒน

วิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ จังหวัด ปทุมธานี
เมืองหลวงระยอง อ.ป. ระยอง
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
เมืองหลวงระยอง อ.ป. ระยอง

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
เมืองหลวงระยอง อ.ป. ระยอง
มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์
เมืองหลวงระยอง อ.ป. ระยอง

การช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ย่าเยอ
เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว

ธีรวัฒน์ แก้วแดง

วิทยานิพนธ์นี้เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา

วันที่.....	- 1 ต.ค. 2546
เลขทะเบียน.....	003.25
เลขเรียกหนังสือ.....	๖๔

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
กันยายน 2545

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ชั้น 4 อาคาร เอส เอ็ม ๓ อาคาร
เลขที่ ๘๗๖/7-21 ถนนพหลโยธิน แขวงสามเสนใน
เขตจตุจักร กรุงเทพมหานคร
๑๐2๙๔-๔๓55 โทรสาร ๒๙๙-๔๓76
Website : <http://www.trf.or.th>
E-mail : trf@trf.or.th

การช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ย่าเยอ
เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว

ธีรวัฒน์ แก้วแดง

วิทยานิพนธ์นี้ได้รับการพิจารณาอนุมัติให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิภาควิทยา

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
อาจารย์ ดร. ม.ร.ว. รุจยา อาภากร

.....กรรมการ
อาจารย์ ดร. อภิญา เพ็ญฟูสกุล

.....กรรมการ
รองศาสตราจารย์ สมหมาย เปรมจิตต์

17 กันยายน 2545

© ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เรื่อง “การช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ข้าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว” เล่มนี้จะสำเร็จไม่ได้ถ้าขาดความสนับสนุนจากบุคคลหลายฝ่าย

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ ที่อดทนต่อการทำงานหนัก เพื่อสะสมทุนรอนเป็นค่าเล่าเรียนให้กับผู้วิจัย การทำงานหนักของสองท่านและคำกล่าวถึงวันเวลาแห่งความสำเร็จของลูกเป็นมโนทัศน์ที่สำคัญที่ผลักดันให้ผู้วิจัยพยายามทำการวิจัยครั้งนี้จนสำเร็จลุล่วง

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร. น.ร.ว.รุ่งยา อาภากร, อาจารย์ ดร.อภิญญา เพื่องฟูสกุล, รองศาสตราจารย์ สมหมาย เปรมจิตต์ ที่ให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทางการสร้างองค์ความรู้ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ให้ถูกต้องครบถ้วน รวมทั้งขอขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ และคณะกรรมการทุนวิจัยประเด็น “คนชายขอบ” ที่เปิดโอกาสโอกาสให้ผู้วิจัยได้เข้าร่วมทุน สิ่งที่มีค่านอกจากเงินทุนในการทำวิจัย คือคำชี้แนะกระบวนการวิจัย ซึ่งทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้ลึกซึ้งมากขึ้น

นอกจากนั้นต้องขอบพระคุณ คุณศรีอรานวงศ์ สวัสดิวงศ์ และครอบครัว, คุณภัทรพงศ์ กองวิจิตร, คุณสันติพงษ์ ช้างเผือก สำหรับการเป็นที่พึ่งของผู้วิจัยทั้งในเรื่องการเก็บข้อมูลภาคสนาม, การค้นคว้าข้อมูล, การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มคนในพื้นที่ และคอยช่วยเหลือผู้วิจัยตลอดมา รวมทั้งขอขอบพระคุณเพื่อนพี่น้องสาขาวิชาภูมิภาควิชาศึกษาทุกท่าน ที่คอยแบ่งปันสิ่งดีๆ ให้ผู้วิจัยอยู่เสมอๆ

การทำงานครั้งนี้จะไม่สำเร็จด้วยดีถ้าขาดความเข้าใจ และความเอื้ออาทรของลุงหุมแพง พงสะหวัน, ลุงทองวัน พงพิริก และชาวบ้านหมู่บ้านอาไผ อาฮาม เมืองหลวงพระบาง ที่เปิดเผยข้อมูลทั้งหมดที่ผู้วิจัยต้องการ รวมทั้งให้ความอบอุ่นเสมือนญาติพี่น้องแท้ๆ แก่ผู้วิจัยทุกครั้งที่ไปเยือนหลวงพระบาง อีกบุคคลหนึ่งที่คุณวิจัยมีโอกาสได้ คือ มารี ชูชุกี ที่เป็นกำลังใจตลอดเวลา

โดยภาพรวมแล้ววิทยานิพนธ์เล่มนี้ผู้วิจัยยังคิดว่ายังไม่สมบูรณ์พอที่จะอธิบายความเป็นไปของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ข้าเยอ ได้ทั้งหมด จึงมีข้อขาดตกบกพร่องบ้างบางประการ ทั้งนี้ผู้วิจัยขอรับผิดชอบแต่เพียงผู้เดียว และหวังไว้ว่าเมื่อโอกาสเอื้ออำนวย จะกลับไปเติมเต็มส่วนที่ขาดหายให้ครบถ้วนตามความตั้งใจอีกครั้งให้จงได้

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์ การช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ
ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป. ลาว

ชื่อผู้เขียน นายธีรวัฒน์ แก้วแดง

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาควิทยา

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

อาจารย์ ดร. ม.ร.ว.รจยา อาภากร	ประธานกรรมการ
อาจารย์ ดร.อภิญา เพื่องฟูสกุล	กรรมการ
รองศาสตราจารย์ สมหมาย เปรมจิตต์	กรรมการ

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่องการช่วงชิงการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว รวมทั้งด้านการให้ความสำคัญ ความแตกต่างจากผีอื่นๆ และโครงสร้างของระบบผีในหลวงพระบางว่าเป็นลักษณะอย่างไร 2) เพื่อศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ 3) เพื่อศึกษากระบวนการต่อรอง ให้ความหมายใหม่ ทางพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ ของกลุ่มคนต่างๆ ในท้องถิ่น ในบริบทของการพัฒนาสมัยใหม่ที่มีลักษณะอย่างไร และมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระบวนการนั้นๆ อย่างไร วิธีการศึกษานี้เป็นการศึกษาข้อมูลภาคสนาม ด้วยการสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้อง และเก็บข้อมูลแบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรม รวมทั้งรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องเพิ่มเติม

ผลการศึกษาพบว่าพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและผีอารักษ์ในท้องถิ่นที่อยู่ในชุมชน การให้ความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อเกิดขึ้นมาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน และจะดำเนินต่อไปตลอดเวลา ผลของการให้ความหมายเกิดทั้งในรูปแบบของการกีดกัน หรือกำจัดพิธีกรรมและความเชื่อนี้ให้ออกไปจากสังคม และผลในด้านตรงข้ามคือเรื่องของการดึงพิธีกรรมนี้กลับเข้ามาในสังคมใหม่ แต่การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นส่งผลต่อการเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอย่าเยอไปจากเดิม คือ จากความหมายผีบรรพบุรุษ ผี

อารักษ์ที่สะท้อนความเป็นชุมชน มาเป็นความเชื่อของปัจเจกบุคคล และเมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครอง และเปิดประเทศเพื่อการท่องเที่ยว ความหมายของปู่เฒ่าย่าเฒ่า กลับกลายเป็นสัญลักษณ์ของชาติ สัญลักษณ์ของเมืองหลวงพระบาง เพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมของลาว

การช่วงชิงการให้ความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เฒ่าย่าเฒ่าของกลุ่มคนต่างๆ เกิดขึ้นตลอดเวลา ส่งผลต่อความสัมพันธ์ของคนแต่ละกลุ่มทั้งในรูปแบบที่ผสมกลมกลืน และขัดแย้ง การที่คนแต่ละกลุ่มให้ความหมายต่างกัน ก็เพราะเกิดจากพื้นฐานและบริบทในการนำใช้พิธีกรรม และความเชื่อนี้ที่ต่างกัน

The results indicated that the ritual and the belief in Pu Yur Ya Yur are related to ancestral spirit and guardian god in the local community of Luang Prabang. The meaning of the ritual and their belief has regained since the past until now and will do all the time. It leads several kinds of expelling or excluding of its ritual and belief from the society. On the other hand, the ceremony is replaced as the individual belief in the modern society instead of the guardian god that reflected the community. When the Lao PDR. has changed her government and opened the country for promoting the tourism, the meaning of Pu Yur Ya Yur has turned into the national symbol and the symbol of Luang Prabang city to encourage Lao culture for the tourism.

Regaining the meaning of the ritual and the belief in Pu Yur Ya Yur has resulted in new relationship between the people in both harmony and contradiction. Each group of people represents different ways of meaning because of their different foundations and context in using the ritual and belief.

สารบัญ

	หน้า
กิตติกรรมประกาศ	ก
บทคัดย่อ	
ภาษาไทย	ง
ภาษาอังกฤษ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	2
1.1 ที่มาและความสำคัญ	2
1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย	7
1.3 กรอบคิดในการวิจัยและหน่วยการวิเคราะห์	7
1.3.1 กรอบคิดในการวิจัย	7
1.3.2 หน่วยการวิเคราะห์	9
1.4 ขอบเขตและวิธีการวิจัย	9
1.4.1 พื้นที่ศึกษา	9
1.4.2 กลุ่มคนที่ศึกษา	9
1.4.3 วิธีการวิจัยและการเก็บข้อมูล	10
1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	11
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	12
แนวคิดทฤษฎีประเด็นศาสนาและความเชื่อ	12
แนวคิดและทฤษฎีประเด็นพิธีกรรม	17
ประเด็นพิธีกรรมและความเชื่อ : ความหมายที่สะท้อนจากตำนาน	25
แนวคิดและทฤษฎีประเด็นความเป็นชายขอบ	31
แนวคิดและทฤษฎีประเด็นการช่วงชิงความหมาย	33

บทที่ 3 พื้นที่ และพัฒนาการของศาสนาและความเชื่อในสังคมหลวงพระบาง	35
พัฒนาการศาสนาและความเชื่อ	35
ตำนานการสร้างเมือง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์	36
ความเชื่อเรื่องนาคในหลวงพระบาง	38
การปกครอง การช่วงชิงดินแดน และการนำความเชื่อเข้ามาใน พื้นที่หลวงพระบาง	39
ตำนานขุนบรม ต้นกำเนิดตำนานผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์	40
ตำนานขุนบรม การสร้างความชอบธรรมทางการปกครอง	41
ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อผีท้องถิ่นกับความเชื่อผีใหม่	43
ความเชื่อเกี่ยวกับผีในสังคมลาว	43
การรับวัฒนธรรมอินเดียและพุทธศาสนา	45
พุทธศาสนา ศาสนาหลักของสังคม	50
พุทธ การสร้างฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ	51
ความสัมพันธ์พุทธ – ผี	53
ฮิดติบสอง กองสิบสี่ จารีตประเพณีในการดำเนินชีวิต	54
บทที่ 4 ปู่เยอ ย่าเยอ ตำนาน พิธีกรรม และความหมาย	58
ตำนานความเชื่อเรื่องปู่เยอ ย่าเยอ	58
ตำนานความเชื่อเดิมในมิติวัฒนธรรม	63
พิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ	68
พิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอกับความสัมพันธ์ในระดับต่างๆ	81
พิธีกรรมกับความตระหนักในการมีส่วนร่วมในชุมชน	85
บทที่ 5 การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างหลักของสังคม และการเปลี่ยนแปลง ความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ	88
สังคมนิยมเมื่อวิทยาศาสตร์คือการพัฒนาประเทศ	89

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับผลกระทบทางวัฒนธรรม	91
การรื้อฟื้นและการยกระดับความหมายของพิธีกรรม	94
พิธีกรรมและความเชื่อกับสินค้าวัฒนธรรมในตลาดการท่องเที่ยว	96
พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย กับความเป็นชายขอบ	97
สถานะการกีดกันออกจากระบบความเชื่อกระแสหลัก	97
การปรับตัวเพื่อการอยู่รอดของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย	99
การดึงปู่เอย ย่าเอยเข้าสู่กระบวนการพัฒนาชาติ	108
ปู่เอย ย่าเอย กับกระบวนการกลายเป็นสินค้า	110
การให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอยในสถานการณ์ปัจจุบัน	113
สัญลักษณ์ของชาติ กับการพยายามรักษาความหมายของผู้ศรัทธา	124

บทที่ 6 บทสรุป	127
----------------	-----

บรรณานุกรม	141
------------	-----

ภาคผนวก

ประวัติผู้เขียน

สารบัญภาพ

	หน้า
1. รูปที่ 1 ปู่เยอ ย่าเยอ	1
2. รูปที่ 2 พิธีกรรมการเชิญปู่เยอ ย่าเยอ ออกมาร่วมงานบุญเดือน 5 ณ หอผีปู่เยอ ย่าเยอ	146
3. รูปที่ 3 การซ้อมสังกับสังขร เวทีการมีส่วนร่วมของวัยรุ่นในหมู่บ้าน	146
4. รูปที่ 4 ความศรัทธาของชาวบ้านต่อผีบรรพบุรุษและผีอารักษ์เมือง	147
5. รูปที่ 5 ปู่เยอ ย่าเยอ ทำพิธีดักน้ำคานที่ผาบัง	147
6. รูปที่ 6 ขบวนแห่งานสงกรานต์ ปู่เยอ ย่าเยอ ในฐานะผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์เมือง	148
7. รูปที่ 7 ปู่เยอ ย่าเยอ สังกับสังขร ฟ้อนอวยชัยให้พรที่วัดเชียงทอง	148
8. รูปที่ 8 ชาวบ้านอาไพ อาสามกับการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมเลี้ยงผีเดือน 6	149
9. รูปที่ 9 พิธีกรรมเลี้ยงผีปู่เยอ ย่าเยอในเดือน 6	149
10. รูปที่ 10 พิธีกรรมการแกะเสา การเสี่ยงทางเพื่อความสมบูรณ์	150
11. รูปที่ 11 เทวดาหลวง : การปรับตัวของผีเข้าสู่ศาสนาหลักของสังคม	150
12. รูปที่ 12 ปู่เยอ ย่าเยอ ในรูปแบบของสินค้าที่ระลึกทางการท่องเที่ยว	151
13. รูปที่ 13 ปู่เยอ ย่าเยอ กับรูปแบบสินค้าที่วางขายทั่วเมืองหลวงพระบาง	151
14. รูปที่ 14 หนังสือแนะนำเรื่องปู่เยอ ย่าเยอ ที่นำเสนอสัญลักษณ์ชาติเข้าสู่ เวทีโลกาภิวัตน์	152
15. รูปที่ 15 ภาพโปสเตอร์คือนำเสนอสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ของเมืองหลวงพระบาง	152

รูปที่ 1 ปู่เข็ญ ชำเข็ญ ศิบรรพบุรุษและศิอารักษ์เมืองหลวงพระบาง

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

“หลวงพระบางคินแดนแห่งความโรแมนติก ถูคมองด้วยความสวยงามของศิลปวัฒนธรรม ผู้คนยิ้มแย้มแจ่มใส มีการดำเนินชีวิตที่เรียบง่าย” เป็นการพรรณานักเดินทางที่มุ่งแสวงหาความจริงแท้ทางวัฒนธรรม ท่ามกลางความยุ่งยากซับซ้อนในชีวิตประจำวันของสังคมประเทศตัวเอง แต่ความคิดเหล่านั้นบางครั้งก็เป็นเพียงฉากด้านเดียวที่แสดงให้เห็นนักท่องเที่ยวได้รับรู้...

หลวงพระบางอดีตเมืองศูนย์กลางของอาณาจักรล้านช้างที่เคยรุ่งเรือง มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับตำนานการสร้างบ้านแปงเมือง ตำนานพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ตำนานผีแสน ตำนานการเกิดมนุษย์ ตำนานการครองเมืองของกษัตริย์ ตำนานวีรกรรมผู้กล้ามากมาย จนกระทั่งในปัจจุบันเรื่องเหล่านั้นก็ได้รับการเล่าขานสืบต่อกันมาอย่างไม่รู้จบ ตำนานเหล่านี้เป็นพื้นฐานของระบบคิด และเป็นพัฒนาการของโครงสร้างสังคมมาตามลำดับ โดยเฉพาะตำนานผีแสน และตำนานการลงมาครองเมืองของขุนบรม ได้กลายเป็นบ่อเกิดของตำนานเรื่องปู่เยอ ย่าเยอ ซึ่งสองเผ่าก็ได้สร้างวีรกรรมคุณงามความดีเอาไว้ จนกลายเป็นผีบรรพบุรุษ และผิอารักษ์เมืองในระบบความเชื่อของคนท้องถิ่น

ตำนานเหล่านี้เป็นพื้นฐานของระบบความเชื่อเกี่ยวกับผี อันเป็นระบบความเชื่อของท้องถิ่นลาว คนลาวเชื่อว่าสรรพสิ่งมีวิญญาณในตัวเอง และมีพลังอำนาจที่เหมือนมนุษย์คอยเป็นผู้ที่สร้างมนุษย์ ปกปักษ์รักษา และทำลายมนุษย์อยู่ พลังอำนาจนั้นก็คือพลังของผีแสน ซึ่งต้องมีการแสดงการเคารพบูชาเพื่อให้ผีแสนเกิดความพอใจแล้วบันดาลความสุขสงบมาให้ ดังนั้นในพื้นที่หลวงพระบางซึ่งถือกันว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามตำนาน จึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับผีแสนอยู่ในหลายๆ ลักษณะ

ผีไม่ได้อธิบายด้วยความหมายของระบบความเชื่อความศรัทธาทางจิตใจได้เพียงอย่างเดียว แต่สามารถอธิบายถึงโครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้นๆ ได้ ผีสะท้อนถึงความสำคัญด้านต่างๆ ในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ และเป็นรูปแบบระเบียบกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่นๆ และผีเป็นกลไกในการควบคุมสังคม ดังนั้นความเชื่อเรื่องผีจึงเกี่ยวพันกับเรื่องของการปกครอง และเรื่องของระดับความสัมพันธ์ในชุมชน

อาณาจักรล้านช้างใช้ระบบความเชื่อเรื่องผีเรื่อยมาจนกระทั่งประมาณศตวรรษที่ 5 - ล้านช้างเริ่มรับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามา โดยเฉพาะเรื่องของศาสนาความเชื่อ ที่รับเอาศาสนาพราหมณ์ และพุทธเข้ามา ศาสนาที่เข้ามาใหม่นี้มีความสัมพันธ์กับระบบความเชื่อผีเดิมทั้งในด้านผสมกลมกลืนและขัดแย้งกัน ดังนั้นในช่วงระยะเวลานี้จึงเกิดการให้ความหมายของระบบความเชื่อผีเสียใหม่ทั้งจากชนชั้นปกครองและชาวบ้าน ทำให้ความเชื่อผีมีความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป และถูกเบียดขับให้ออกไปจากพื้นที่ระบบความเชื่อทางสังคม

ถึงแม้ว่าจะเน้นให้ประชาชนหันมานับถือพุทธอย่างไร แต่ในความเป็นจริงคนลาวก็ยังให้การเคารพนับถือผีอยู่ รวมทั้งฝ่ายปกครองที่มุ่งเน้นในการทำลายผีให้หมดไป แต่ก็เป็นการเลือกที่จะทำลายผีตัวไหน และเลือกรักษาตัวไหนเอาไว้ ซึ่งผีที่ยังคงอยู่รอดมาได้จนถึงปัจจุบันก็คือปู่เอย ย่าเอย แต่ก็ต้องมีการปรับเปลี่ยนความหมายและบทบาทหน้าที่ให้สอดคล้องกับโครงสร้างความเชื่อที่เปลี่ยนแปลงไป

พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่ได้รับการอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์ของลาว โดยจัดให้ชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ห่อผีเป็นกลุ่มผู้ดูแลและมีหน้าที่จัดพิธีกรรม ซึ่งก็คือหมู่บ้านอาไฟ อาสาม กษัตริย์ถือว่าปู่เอย ย่าเอย เป็นผีบรรพบุรุษตามตำนาน ดังนั้นจึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับปู่ย่าทั้งในงานบุญเดือน 5 งานเลี้ยงผีเดือน 6 และงานบุญเดือน 12 ปู่เอย ย่าเอย จึงมีความสำคัญในคติความเชื่อ ฮีตคองประเพณีของชาวหลวงพระบาง

ครั้นเมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบกษัตริย์มาเป็นระบอบสังคมนิยมในปี ค.ศ. 1975 ลาวก็เดินตามเส้นทางสังคมนิยมอย่างเต็มรูปแบบและเคร่งครัดต่อหลักการ ทางพรรคคอมมิวนิสต์มีนโยบายบริหาร และพัฒนาประเทศด้วยระบบอุดมการณ์ของตัวเอง โดยเน้นพัฒนาการผลิต พัฒนาวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเข้าสู่สมัยใหม่ และการรวมอำนาจศูนย์กลางอยู่ที่พรรคคอมมิวนิสต์ การดำเนินชีวิตของประชาชนต้องเดินตามกรอบที่พรรคฯ วางไว้เท่านั้น คนที่ไม่เห็นด้วย หรือแสดงตัวต่อต้านต้องถูกจับไปอบรมสั่งสอน เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงระบบการเมืองการปกครองใหม่นี้

การมุ่งเน้นพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นหลัก ข่มขู่ผลต่อศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ทางด้านความเชื่อพรรคคอมมิวนิสต์แท้จริงแล้วคอมมิวนิสต์จะไม่มีศาสนา แต่สำหรับคอมมิวนิสต์ลาวก็ยังขอมขอมให้ประชาชนนับถือเฉพาะศาสนาพุทธเท่านั้น ศาสนาอื่นๆ ห้ามเคารพนับถือเด็ดขาด และพระสงฆ์ผู้เผยแผ่ศาสนาก็ต้องอยู่ภายในกรอบของรัฐเช่นกัน โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับผีอันเป็นระบบความเชื่อและโครงสร้างของสังคมแบบเดิม จะเป็นอุดมการณ์อำนาจที่ตรงกันข้ามกับความต้องการของนโยบายการพัฒนา จึงทำให้ระบบความเชื่อ

เกี่ยวผิในสมัยนั้นถูกกำจัดลงในทันที มีการทำลายห่อผิ สั่งห้ามการจัดพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธี และชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมถูกส่งตัวไปสัมมนาด้วยเช่นกัน

พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอยย่าเอย อันเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมของชาวบ้านท้องถิ่นที่ให้ความเคารพศรัทธาบุญคุณผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์เมืองตามตำนาน พลอยถูกแรงกดดันนี้ตกไปอยู่ชายขอบของระบบความเชื่อของสังคม จึงมีการคาดการณ่กันว่าพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีคงหมดสิ้นไปในช่วงเวลานี้อย่างแน่นอน

แต่ท่ามกลางการพัฒนาของระบบโลก และการเข้าสู่กระแสโลกาภิวัตน์ อุดมการณ์การปกครองแบบสังคมนิยมของลาว กลับต้องประสบปัญหาหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความกดดันที่เกิดกับประชาชนในชาติตัวเองในรูปของอำนาจทางการเมือง จนต้องเกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานไปอยู่ประเทศอื่น หรือปัญหาการต่อต้านอำนาจรัฐจากชาวบ้านในท้องถิ่นต่างๆ และปัญหาที่สำคัญมากที่สุดก็คือ ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจที่เกิดวิกฤติอย่างรุนแรง ค่าเงินตกต่ำ ขาดรายได้และเงินหมุนเวียนในการพัฒนาประเทศ

รูปแบบการวางแผนบริหารประเทศจึงต้องมีการปรับเปลี่ยนใหม่ เพื่อแก้ปัญหาเหล่านั้น ในที่สุดทางพรรคคอมมิวนิสต์ก็เริ่มปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจของลาวเสียใหม่ โดยกลับหันมาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ในเดือนธันวาคม ค.ศ.1979 นายกรัฐมนตรีไกรสอน พมวิหาน ได้ออกแถลงการณ์ยอมรับความสำคัญของ “ภาคการค้าเอกชน” ที่มีการเปิดเสรีทางการค้ามากขึ้น โดยเห็นได้ชัดเจนจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจห้าปีฉบับที่สอง (ปี ค.ศ. 1980 – 1990) ที่เน้นการปฏิรูปเศรษฐกิจสู่กลไกตลาด และเปิดประเทศ โดยใช้กลไก “เศรษฐกิจใหม่” หรือ “จินตนาการใหม่” (New Economic Mechanism, NEM)

“ลาวไม่ยากจน ประเทศลาวเปรียบเสมือนคนจนที่นั้งอยู่บนหีบสมบัติ คนลาวรู้จักแต่แบมือขอเงินคนอื่น แต่ไม่รู้จักการเปิดหีบ ดังนั้นเป้าหมายของรัฐบาลคือ ช่วยให้ประชาชนเปิดหีบซึ่งเต็มไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างอุตสาหกรรมที่ทันสมัย”เป็นคำพูดที่ท่านพูมี วงวิจิตรได้เคยกล่าวให้ความหวังกับประชาชนเอาไว้ ในสมัยที่เริ่มมีการปรับเปลี่ยนแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (สุรัชย์ ศิริไกร, 2541 : 131-132)

การเปิดประเทศ และเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจครั้งนี้ นอกจากจะทำให้เกิดการค้าระหว่างประเทศเพิ่มขึ้นแล้ว ชื่อเสียงของลาวก็เป็นที่รู้จักเพิ่มขึ้นด้วยเช่นกัน การเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยธรรมชาติ และศิลปวัฒนธรรม จึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้นักท่องเที่ยวมีโอกาสเข้ามาเยือนลาวมากขึ้น

ต่อมารัฐบาลลาวได้ตระหนักถึงความสำคัญของรายได้จากช่องทางการท่องเที่ยวนี้ว่ามีมูลค่ามาก จึงผลักดันแผนพัฒนาการท่องเที่ยวออกมาในแผนพัฒนาเศรษฐกิจห้าปีฉบับที่สี่ (ปี ค.ศ.

1996 – 2000) โดยที่รัฐบาลแบ่งเขตพื้นที่พัฒนา และหลวงพระบางก็เป็นพื้นที่หลักสำหรับส่งเสริมการท่องเที่ยว เพราะหลวงพระบางเป็นที่ตั้งของเมืองหลวงเก่า มีพระราชวัง วัด และโบราณสถานต่างๆ เหมาะสมแก่การท่องเที่ยว (สุรัชย์ ศิริไกร, 2541 : 264)

เมื่อมีการส่งเสริมการท่องเที่ยว คุณค่า ความงดงามของสถาปัตยกรรม ศิลปวัฒนธรรม ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของเมืองหลวงพระบางเป็นแรงดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชม พร้อมนำรายได้เข้าประเทศเป็นจำนวนมาก

“รัฐบาลเห็นว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยว มีความสำคัญมากต่อเศรษฐกิจของประเทศ โดยเฉพาะประเทศลาว เพราะรายได้ด้านอื่นเราไม่สูง การผลิตต่ำ แต่การเปิดอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวจะช่วยให้เราได้รับเงินตราทันที...” (เหี่ยม พรหมจัน, 2542 :40) ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม จึงกลายเป็นคลังสมบัติที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้ก้าวเข้ามาเยือนประเทศลาวอย่างไม่ขาดสาย จนอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวกลายเป็นรายได้หลักของประเทศรูปแบบหนึ่ง ประกอบกับเมื่อปี ค.ศ. 1998 หลวงพระบางเมืองหลวงเก่าของประเทศ ได้รับการพิจารณาจากองค์การยูเนสโก (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization : UNESCO) ให้เป็นเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรม จึงเป็นเครื่องหมายรับประกันถึงคุณค่าด้านนี้ได้อย่างเป็นรูปธรรม

จากพัฒนาการของโครงการสร้างการเมืองการปกครอง และระบบเศรษฐกิจของลาวดังที่กล่าวมานี้ จึงเป็นพื้นฐานของการศึกษาวิจัยเรื่อง “การช่วงชิงความหมายใหม่ของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เฮอ ย่าเฮอ เมืองหลวงพระบาง แขวงหลวงพระบาง ภายใต้อาณัติ สปป.ลาว”

พิธีกรรมและความเชื่อปู่เฮอ ย่าเฮอ เป็นพิธีกรรมและความเชื่อท้องถิ่นที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีการสร้างตำนานการกำเนิด และตำนานวีรกรรมของปู่เฮอ ย่าเฮอ ในหลายเรื่องราวลำคู่กันฟังตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ในมิติทางสังคมและวัฒนธรรม พิธีกรรม เป็นเวทีในการแสดงออกของความรู้สึกนึกคิดของคนกลุ่มต่างๆ ในการตีความหมาย ช่วงชิงความหมายใหม่ และเป็นเครื่องมือในการแสดงความเป็นตัวตน แสดงความคิดในการเรียกร้อง ต่อต้าน หรือผสมผสานประนีประนอมความคิดความเป็นเองกับสภาพความเป็นจริงในสังคมนั้นๆ และพิธีกรรมมีลักษณะเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง

ดังนั้นพิธีกรรมและความเชื่อปู่เฮอ ย่าเฮอ จึงเป็นสัญลักษณ์ในเรื่องระบบคิดของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นในด้านการให้คุณค่าทางด้านคุณธรรมความดี ความกตัญญูรู้คุณ และการเห็นประโยชน์ของส่วนรวม หรือการนำพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับผีนี้มาเป็นเครื่องมือของการปกครองชุมชนท้องถิ่น เป็นเครื่องมือสร้างความชอบธรรมทางอำนาจของผู้ปกครอง

ความหมายในเชิงมิตีสังคมและวัฒนธรรมเหล่านี้ ถูกเลเยรรวมทั้งพยายามกำจัดลงไป เมื่อลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใช้สังคมนิยมอย่างเต็มระบบ ด้วยเหตุผลการพัฒนาที่มองเพียงด้านวิทยาศาสตร์ และอำนาจการปกครองอยู่ที่ศูนย์กลางพรรคคอมมิวนิสต์เท่านั้น พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย จึงอยู่ในสภาพตกเป็นชายขอบ (Marginalization) คือ อยู่ในสถานะที่รัฐกดกันให้อยู่ภายในขอบเขตที่กำหนด อยู่ภายใต้การชี้นำและความต้องการของรัฐ โดยขาดอำนาจตัดสินใจของตัวเอง

จากรูปการนี้พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย น่าจะเป็นพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีอย่างหนึ่งที่สูญหายไปจากดินแดนลาว แต่ปัจจุบันกลับหาเป็นเช่นนั้นไม่ พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย ยังคงได้รับการเคารพนับถือ และมีการสืบทอดกันอย่างมีระบบสืบทอดมา ดังนั้นจึงเป็นประเด็นการวิจัยข้อหนึ่งที่ว่า การที่พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย ยังคงอยู่ในปัจจุบันนี้ มีสาเหตุมาจากอะไร เพราะผู้วิจัยเชื่ออย่างหนึ่งว่า สปป.ลาวก็ยังยึดมั่นในหลักวิทยาศาสตร์ ตามอุดมการณ์ของสังคมนิยมอยู่ และผู้วิจัยตั้งสมมติฐานการวิจัยข้อหนึ่งว่า การอนุญาตให้มีการจัดพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย ขึ้นได้ก็ต้องมีเหตุผลที่สอดคล้องกับความต้องการของทางรัฐ และน่าจะอยู่ภายใต้ความหมายที่รัฐเป็นผู้กำหนด

นอกจากความหมายของรัฐต่อพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย ว่าเป็นอย่างไรแล้ว ความหมายของชาวบ้านก็เรื่องที่น่าสนใจ เพราะเมื่อวันเวลาดำเนินผ่านไป โครงสร้างหลักของสังคมมีการเปลี่ยนแปลง วิธีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านย่อมเปลี่ยนแปลง ดังนั้นการที่ชาวบ้านจะยึดมั่นในความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อแบบเดิมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง จึงเป็นคำถามอีกข้อหนึ่งที่ว่า แล้วชาวบ้านเหล่านั้นให้ความหมายต่อพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอยนี้ได้อย่างไร มีการปรับเปลี่ยนไปในแนวทางใดบ้าง และอยู่บนพื้นฐานบริบทอย่างไร

รวมทั้งเมื่อรัฐ และชาวบ้านแต่ละกลุ่ม แต่ละคนให้ความหมายที่แตกต่างกัน แล้วส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างเขาหรือไม่ หรือมีการช่วงชิงความหมายกันอย่างไร และมีการแสดงออกมาในรูปแบบใดบ้าง

อีกมุมมองหนึ่งคือมุมมองทางมิตีประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยเชื่อว่าการช่วงชิงความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เอย ย่าเอย ไม่ได้เริ่มต้นขึ้นตอนยุคสมัยใหม่นี้เพียงเท่านั้น กระบวนการช่วงชิงความหมายนี้จะมีมาตั้งแต่ในอดีต และมีพัฒนาการในการปรับเปลี่ยนความหมายมาโดยตลอด การช่วงชิงอาจจะเกิดในด้านการให้ความหมายความสำคัญทางโครงสร้างระบบความเชื่อ ตามประวัติศาสตร์ เพราะในอดีตสังคมลาวก็มีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างของระบบความเชื่อหลายครั้ง หรือถ้ากล่าวถึงผีเท่านั้น ในแต่ละพื้นที่ก็มีการนับถือหลายตัว การช่วงชิงอำนาจทางพื้นที่และความหมาย ความสำคัญย่อมเกิดขึ้นอย่างแน่นอน รวมทั้งเมื่อลาวรับเอาศาสนาหลักมาจากดินแดน

อื่น ไม่ว่าจะเป็นพราหมณ์-ฮินดู หรือพุทธศาสนา โครงสร้างเหล่านี้ย่อมส่งผลกระทบกับการช่วงชิงความหมายของพิธีกรรมความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอด้วยเช่นกัน

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1.เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว รวมทั้งด้านการให้ความสำคัญ ความแตกต่างจากผีอื่นๆ และโครงสร้างของระบบผีในหลวงพระบางว่าเป็นลักษณะอย่างไร
- 2.เพื่อศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงบทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ ย่าเยอ เมืองหลวงพระบาง ภายใต้อาณัติ สปป.ลาว
- 3.เพื่อศึกษากระบวนการการต่อรอง ให้ความหมายใหม่ ทางพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปู่เยอ ย่าเยอ ของกลุ่มคนต่างๆ ในท้องถิ่น ในบริบทของการพัฒนาสมัยใหม่ ว่ามีลักษณะอย่างไร และมีปัจจัยที่ก่อให้เกิดกระบวนการนั้นๆ อย่างไร

1.3 กรอบความคิดในการวิจัยและหน่วยการวิเคราะห์

1.3.1 กรอบคิดในการศึกษา

ในการศึกษาเรื่องกระบวนการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว ในครั้งนี้ ใช้การวิเคราะห์ในมุมมองทางมิติทางวัฒนธรรมเป็นหลัก แต่ก็ได้หลงลืมที่จะใช้มุมมองทางศาสตร์สาขาอื่นๆ มาประกอบการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ขององค์ความรู้อย่างถูกต้อง

แนวคิดในมิติทางวัฒนธรรมนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ให้มุมมองทางความหมายไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นผลผลิตของการต่อสู้ของมนุษย์ เพื่อที่จะปรับตัวเองกับสังคม และปรับตัวเองให้ต่อสู้กับธรรมชาติ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2535 :70)

ซึ่งวัฒนธรรมมีสองระดับคือ ระดับที่หนึ่ง หมายถึง ศิลปะ ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี และวิทยาการ ซึ่งสังคมหนึ่งๆ สร้างสรรค์หรือปรับปรุงขึ้นมาให้มีเอกลักษณ์เฉพาะตน ความหมายในระดับนี้เป็นความหมายระดับบนของวัฒนธรรม

ส่วนอีกระดับหนึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญทางวัฒนธรรม คือ เมื่อมนุษย์สามารถที่จะสร้างสรรค์หรือรับเอาวัฒนธรรมของผู้อื่นมาปรับปรุงแล้ว จะต้องมีการจัดความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งมนุษย์ก็สามารถที่จะจัดได้หลายลักษณะโดยมีเครื่องมือที่เป็นรูปธรรมสำหรับรองรับ

ระบบความสัมพันธ์นั้นเช่น ความเชื่อ ภาษา ศิลปะ ประเพณี ฯลฯ และวัฒนธรรมในระดับนี้เราสามารถที่จะเรียนรู้ได้โดยพฤติกรรมที่แสดงออกทางพิธีกรรม ศาสนา มารยาท ค่านิยม การปกครอง การผลิต การกระจายผลผลิต ฯลฯ เป็นเครื่องบ่งชี้อีกต่อหนึ่ง ซึ่งในการวิเคราะห์จะพบว่าเครื่องมือของระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ย่อมมีหน้าที่ในการจรรโลงโครงสร้างความสัมพันธ์ของสังคมนั้นๆ เอาไว้(นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2535 : 11)

และเนื่องจากโครงสร้างความสัมพันธ์นั้นต้องเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม เครื่องมือของระบบความสัมพันธ์ก็ต้องเปลี่ยนแปลงตามไป หรืออีกด้านหนึ่งวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง และสังคมย่อมผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงที่เกิดในปัจจัยต่างๆ เหล่านี้ เพราะต่างมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างสลับซับซ้อนอยู่ตลอดเวลา(นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2535 : 11)

อีกด้านหนึ่งเป็นการศึกษาในกรอบของท้องถิ่นเอง เพราะว่าการศึกษาความเชื่อในท้องถิ่นเดิมสามารถอธิบายการต่อรองของรัฐจากพลภายในสังคมได้ และความคิดในท้องถิ่นเองก็สามารถที่จะนำมาอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับหน่วยทางสังคมอื่นๆ ได้ และสามารถอธิบายพลังของการเปลี่ยนแปลงจากศักยภาพภายในสังคมได้ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2542: 151)

ทางด้านการศึกษาพิธีกรรมครั้งนี้ มองพิธีกรรมว่าเป็นเวทีของการแสดงความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน ซึ่งมีการนิยามสถานการณ์อย่างหลากหลาย และตีความปัญหาได้หลายระดับ พิธีกรรมสามารถที่จะอธิบายความเป็นจริงทางสังคมได้ หรือนิยามความสัมพันธ์ที่กำลังเป็นไปในขณะนั้นๆ ว่าอะไรเป็นสิ่งที่จริงหรือไม่อย่างไร ตลอดจนเป็นการแสดงตนว่าเราเป็นใคร แตกต่างจากคนอื่นอย่างไร

ในการวิเคราะห์พิธีกรรมนี้ ไม่ได้มองพิธีกรรมเป็นเพียงวาทกรรมหรือโครงสร้างที่หยุดนิ่งตายตัว แต่เป็นการมองในลักษณะวาทกรรมเชิงรุก ที่ให้ความสำคัญกับการที่พิธีกรรมเป็นเวทีของกลุ่มชนต่างๆ ในการตีความ ชั่งชั่งความหมายใหม่ และใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงความเป็นตัวตน แสดงความคิดในการเรียกร้อง คัดค้าน หรือผสมผสาน ประนีประนอม ความคิด ความเป็นตัวตนของตนเองกับสภาพความเป็นจริงในโครงสร้างสังคมนั้นในเวลานั้นๆ ซึ่งเป็นการมองพิธีกรรมในลักษณะที่มีความเคลื่อนไหวตลอดเวลา

หลักในการมองพิธีกรรมในลักษณะนี้ ผู้วิจัยมีความเชื่ออยู่ว่าพิธีกรรมมีลักษณะที่เคลื่อนไหว และสามารถสะท้อนความเป็นจริงทางสังคมได้ ดังนั้นพิธีกรรมและความเชื่อปุโย ย่าเยอ นี้จึงเป็นเวทีของชาวบ้านในการแสดงออกทางความคิด การปฏิบัติ ในการต่อรอง ในปรากฏการณ์ต่างๆ ซึ่งจากกรณีการขัดแย้ง หรือการต่อรองนี้ ได้มีการเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็นในช่วงอดีตที่เป็นประวัติศาสตร์ จนกระทั่งมาจนถึงปัจจุบัน

รวมทั้งการมองพิธีกรรมเชิงเปรียบเทียบก็มีความสำคัญอย่างมากในการศึกษา เพราะว่าถ้าเราสนใจแค่เพียงพิธีกรรมเดียวก็ทำให้ขาดความรู้เรื่องความจริงแท้ในการให้ความสำคัญต่อพิธีกรรมจากชาวบ้านอย่างไร ซึ่งในชีวิตประจำวันของชาวบ้านแต่ละกลุ่มนั้น ย่อมมีพิธีกรรมและความเชื่อที่ขัดถือแตกต่างกันออกไป และการศึกษาครั้งนี้ จะต้องมีการนำเอาพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องผีจากชุมชนอื่นๆ ในอาณาบริเวณใกล้เคียงเข้ามาศึกษาประกอบด้วย เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์กันในลักษณะต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการผสมกลมกลืน ความสอดคล้อง การขัดแย้ง การต่อรอง แข่งชิงกัน ระหว่างพิธีกรรมและความเชื่อ ในพื้นที่ที่แตกต่างกัน

1.3.2 หน่วยการวิเคราะห์

ในการศึกษาครั้งนี้ หน่วยการวิเคราะห์คือ “พิธีกรรมและความเชื่อ” ที่ใช้เป็นเวทีในการแสดงออกถึงระบบความคิดและวาทกรรมต่างๆ ของกลุ่มชนต่างๆ ภายใต้อิทธิพลการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมสมัยใหม่ และท่ามกลางกระแสการท่องเที่ยวในยุคโลกาภิวัตน์

1.4 ขอบเขตและวิธีการวิจัย

1.4.1 พื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษานี้ เลือกพื้นที่ศึกษาในตัวเมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความเชื่อเรื่องปู่เอย ย่าเอย มาช้านาน และยังเป็นพื้นที่ที่ยังแสดงออกในด้านการเคารพนับถืออย่างชัดเจน

และช่วงเวลาในการศึกษา ได้เป็นช่วงเวลาปัจจุบันที่แสดงปรากฏการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อเรื่องปู่เอย ย่าเอย ให้เห็นได้อย่างชัดเจน แต่ก็ได้ใช้ข้อมูลและปรากฏการณ์และข้อมูลในประวัติศาสตร์ มาประกอบการศึกษาด้วย เพราะการศึกษานี้เป็นการศึกษาถึงกระบวนการซึ่งต้องนับยะทางเวลารวมอยู่ด้วย

1.4.2 กลุ่มคนที่ศึกษา

การศึกษาเรื่องการช่วงชิงความหมายพิธีกรรมและความเชื่อเรื่อง ปู่เอย ย่าเอย เมืองหลวงพระบาง ภายใต้อิทธิพลของลาวในครั้งนี้ มีกรอบความคิดที่ว่า การช่วงชิงความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อนี้มีมาตั้งแต่อดีตแล้ว จนกระทั่งปัจจุบันการช่วงชิงความหมายก็ยังดำเนินต่อไป ดังนั้นในการศึกษาที่เน้นช่วงเวลาในปัจจุบันจึงต้องเลือกกลุ่มเป้าหมายขึ้นเพื่อทำการศึกษา โดยเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและความเชื่อ และเป็นกลุ่มที่มีความหลากหลาย โดยแบ่งเป็น

1.กลุ่มรัฐ ซึ่งเป็นหน่วยงานภาครัฐบาลที่มีอำนาจในการปกครองท้องถิ่น หรืออำนาจในการจัดการพิธีกรรม

2.กลุ่มชาวบ้านที่ศรัทธาพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความศรัทธาอย่างซื่อสัตย์ ซึ่งกลุ่มชาวบ้านนี้รวมทั้งกลุ่มผู้ประกอบพิธีกรรมอยู่ด้วย

3.กลุ่มนักธุรกิจรายย่อยในพื้นที่ คือกลุ่มพ่อค้า แม่ค้ารายย่อย หรือกลุ่มอาชีพรับจ้างทั่วไป จักรรับจ้าง ที่ไม่มีบทบาทมากในระบบเศรษฐกิจขนาดใหญ่ และเป็นกลุ่มที่ทางภาครัฐไม่ค่อยความสนใจ หรือรับรองในความมั่นคงทางอาชีพมากนัก

1.4.3 วิธีการวิจัยและการเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลในการวิจัยมาจากหลายๆ ด้าน โดยแบ่งเป็น

(1) เก็บรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้อง โดยจะเก็บข้อมูลเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับปู่เยอ ย่าเยอ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งข้อมูลจะมีทั้งรูปแบบเอกสารวิชาการ ตำรา หนังสือแนะนำการท่องเที่ยว สารคดี ภาพถ่าย ภาพวีดิทัศน์ที่ถ่ายทำเป็นสารคดี ฯลฯ ซึ่งจะนำข้อมูลจากสื่อเหล่านี้มาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการครบถ้วน

(2) ข้อมูลจากภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการให้ความหมายใหม่ทางพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม โดยจะเก็บข้อมูลแบบสัมภาษณ์กับบุคคลที่อยู่ในพื้นที่การศึกษาเป็นหลัก แต่ก็มีการคัดเลือกสัมภาษณ์บุคคลนอกพื้นที่การศึกษาแต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมและความเชื่อนี้เข้าประกอบด้วย

เนื้อหาของการสัมภาษณ์จะเป็นข้อมูลในด้านลึก ซึ่งเป็นความนึกคิด และตระกั ความคิดของแต่ละบุคคลเอง เพื่อให้ได้รายละเอียดของการให้ความหมายพิธีกรรมและความเชื่อใหม่ว่าเป็นไปในลักษณะใด

รวมทั้งการเข้าวิจัยแบบมีส่วนร่วมคือ ในการเก็บข้อมูลครั้งนี้ผู้วิจัยจะต้องเข้าไป สัมพันธ์กับครอบครัวของผู้ประกอบพิธีกรรม และกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเข้าไป สัมพันธ์กับพิธีกรรมและความเชื่อนี้ เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่ต้องการ และไม่ถูกบิดเบือน โดยอคติต่างๆ ของผู้ให้ข้อมูล

(3) การนำเสนอวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยเลือกการเขียนงานชิ้นนี้แบบบรรยาย และ
 พรรณนาโวหาร รวมทั้งมีการนำภาพถ่ายมาผสมด้วยเพื่อให้เกิดความเข้าใจในข้อมูล
 ครบถ้วนทุกด้าน

1.5 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เกิดความเข้าใจในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพิธีกรรมและความเชื่อ ปู่เยอ
 ย่าเยอ แขวงหลวงพระบาง สปป.ลาว
2. ทำให้เข้าใจในการเปลี่ยนบทบาทของพิธีกรรมและความเชื่อปู่เยอ ย่าเยอ แบบเดิมมาสู่
 บทบาทและหน้าที่ใหม่ ทราบการปรับตัวของพิธีกรรมและความเชื่อในแต่ละช่วงเวลา
 รวมทั้งทราบถึงกระบวนการในการนิยามความหมายพิธีกรรมและความเชื่อใหม่ ในแต่ละ
 กลุ่มคน
3. เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานให้แก่ผู้ที่สนใจการปรับเปลี่ยน และการนิยามความหมายใหม่
 ของพิธีกรรมและความเชื่อต่างๆ และทำให้เกิดความเข้าใจในวัฒนธรรมของ
 สปป.ลาวมากขึ้น

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาเรื่องการช่วงชิงความหมายพิธีกรรมและความเชื่อปู่เฒ่า ย่าเฒ่า เมืองหลวงพระบาง สปป.ลาว ได้มีการทบทวนงานศึกษาและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง โดยประเด็นคือ

แนวคิดและทฤษฎีประเด็นศาสนา และความเชื่อ

ยศ ถันตสมบัติ (2540) อธิบายกระบวนการของความเชื่อว่า เราอาจจัดประเภทสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อต่างๆ ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural force) ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่ทำหน้าที่ควบคุมความเป็นไปของมนุษย์ และอีกประเภทหนึ่ง คือ จิตวิญญาณหรือเทพเจ้าหรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural being) ซึ่งยังแบ่งได้เป็นอีก 2 ประเภท ประเภทแรก คือ เทพเจ้า (Gods) และจิตวิญญาณ (Spirits) ที่ไม่ได้มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์ (non – human origin) และประเภทที่สอง คือ ปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายแล้ว

บางสังคมยังมีความเชื่อในเรื่องจิตวิญญาณหรือเทวดาอารักษ์ (Guardian spirits) ที่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากกว่าเทพเจ้า และคอยทำหน้าที่ปกป้องรักษาคุ้มครองมนุษย์ เทวดาอารักษ์เหล่านี้จะสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่เพื่อดูแลป่า คุ้มครองแม่น้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ทำให้เกิดความยำเกรงต่อธรรมชาตินั้น และทำการดูแลรักษาอย่างดี

บางสังคมมีความเชื่อว่าเมื่อมนุษย์ตายแล้ว วิญญาณจะยังไม่ดับสลาย และยังคงวนเวียนอยู่ในฐานะผีบรรพบุรุษ มีหน้าที่คุ้มครองลูกหลานให้ปลอดภัย ความเชื่อนี้ทำให้เกิดพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ และกลายมาเป็นพื้นฐานอำนาจของผู้อาวุโสภายในครอบครัว ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษจะเป็นพื้นฐานของระบบความเชื่อในสังคมวัฒนธรรมที่ครอบครัวและระบบเครือญาติ เป็นแกนกลางของการตัดสินใจ โครงสร้างของครอบครัวและเครือญาติมีการรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้น

เมื่อมนุษย์ประสบกับปัญหาต่างๆ ในการดำเนินชีวิต และไม่สามารถจะหาตรรกะหรือเหตุผลมาอธิบายได้ จึงมักจะอธิบายถึงเหล่านั้นโดยอาศัยความเชื่อ และวิธีคิดชุดหนึ่งที่วางอยู่บนพื้น

ฐานความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ การอธิบายปรากฏการณ์หรือการให้เหตุผลด้วยความเชื่อทางศาสนา กลายมาเป็นกฎข้อห้าม แบบแผนปฏิบัติและพิธีกรรมทางศาสนา

รูปแบบของการติดต่อหรือการ “เข้าหา” อำนาจศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาต่างๆ ก็มีลักษณะแตกต่างกันออกไป เช่น การติดต่อโดยตรงอย่างการสวดอ้อนวอน การบนบาน หรือการประกอบพิธีกรรมอื่นๆ แต่บางศาสนาก็จะมี “คนกลาง” เป็นผู้ประกอบพิธีหรือผู้ที่มีหน้าที่ติดต่อกับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เป็นพิเศษ ซึ่งคนกลางนี้ก็สามารถแยกออกไปเป็น 2 ประเภท คือ คนทรง (Shaman) และพระสงฆ์ (Priest)

คนทรง คือคนกลางที่ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรม เพื่ออัญเชิญเทพหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์มาเข้าร่วมเพื่อประกอบกิจบางอย่าง เช่น การรักษาโรค การทำนายต่างๆ โดยปรกติแล้ว คนทรงจะต้องเป็นผู้ที่มีคุณลักษณะพิเศษบางอย่าง เช่น ได้รับการเลือกสรรจากเทพเจ้าหรือวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจจิตแก่กล้า หรือได้รับการสืบทอดวิชาจากบรรพบุรุษ

ศาสนายังมีบทบาทหน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ ช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น นอกจากนั้นศาสนายังเป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเป็นกลไกในการสร้างเอกลักษณ์ เป็นพลังในการต่อสู้กับความอยุติธรรมและการเบียดเบียนจากภายนอก การเกิดขึ้นของขบวนการศาสนาใหม่ๆ ในสังคมวัฒนธรรมต่างๆ ทั่วโลกล้วนแล้วแต่เป็นความพยายามของมนุษย์ในการใช้ศาสนาเป็นกลไกในการปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลง เพื่อดำรงรักษาเอกลักษณ์และความอยู่รอดของกลุ่มแทบทั้งสิ้น

ด้านหนึ่งของศาสนาหรือความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์จะมีส่วนสัมพันธ์กับการเมือง สัญลักษณ์ พิธีกรรม และตัวแทนแห่งความศักดิ์สิทธิ์มีอยู่ในระบบการเมืองทุกระบบ อำนาจของผู้นำในสังคมจะมีส่วนสัมพันธ์โดยตรงกับสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ของบุคคลเหล่านี้ ความชอบธรรมของอำนาจก็มักวางอยู่บนพื้นฐานของความศักดิ์สิทธิ์ ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับการเมืองทำให้เกิดการพึ่งพาอาศัยและอุปถัมภ์ค้ำจุนซึ่งกันและกันเสมอมา

และเมื่อสังคมหนึ่งๆ เริ่มมีการปรับตัวทางเศรษฐกิจและสังคมไปตามกระแสโลกภายนอก พิธีกรรมและความเชื่อทางศาสนาก็จะมีการปรับตัวตามไปด้วย ดังนั้นการปรับตัวทางศาสนาความเชื่อ จึงเป็นรูปแบบหรือแนวทางประการหนึ่งในการปรับตัวทางวัฒนธรรม รวมทั้งในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมต่างๆ ในยุคปัจจุบัน อาจจะพบว่า ศาสนา พิธีกรรมและความเชื่อ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น และในบริบทที่แตกต่างกันออกไป และเราอาจจะพบว่าศาสนาถูกนำมาใช้เป็นพลังในการต่อสู้ทางวัฒนธรรม (ยศ สันตสมบัติ, 2546 : 199-219)

อภิญญา เฟื่องฟูสกุล (2543) ได้ให้คำนิยามความหมายของศาสนาว่าหมายถึงระบบความเชื่อและประสบการณ์ของมนุษย์เกี่ยวกับพลังอะไรบางอย่างที่มีคุณสมบัติ “ศักดิ์สิทธิ์” (The Sacred) ซึ่งหมายถึงพระเป็นเจ้าสูงสุด (องค์เดียวหรือหลายองค์ก็ได้) หรือในบางศาสนาที่ไม่มีพระเจ้า ความศักดิ์สิทธิ์หมายถึงคุณสมบัติที่มีพลังเหนือโลก เหนือธรรมดา (The Transcendent or the Wholly Otherness) หรือเป็นความจริงที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ต่างๆ ไป เป็นพลังที่เป็นความจริงรากฐานที่สุดของสรรพสิ่งในจักรวาล

ในช่วงศตวรรษที่ 19 นักวิชาการตะวันตกได้พยายามอธิบายและหาคำจำกัดความเกี่ยวกับการกำเนิดศาสนา โดยที่ต่างคำถามว่า รูปแบบแรกสุดหรือดั้งเดิมที่สุดของความเชื่อทางศาสนาของมนุษย์คืออะไร

เอมิล เดอร์ไคม์ อธิบายว่า แก่นศาสนา คือ พลังที่ยึดเหนี่ยวสังคม อยู่ลึกกว่าระดับจิตสำนึก แต่มีพลังกำหนดทิศทางพฤติกรรมของปัจเจกชน ส่วนตัวศาสนาเป็นเพียงรูปแบบหนึ่งที่พลังดังกล่าวแสดงตนออกมาให้เห็นในสังคมก่อนสมัยใหม่ ส่วนในสังคมสมัยใหม่ พลังเกาะยึดทางสังคมแสดงตนผ่านระบบกฎหมาย ซึ่งการที่เดอร์ไคม์ใช้ลักษณะการอธิบายในลักษณะนี้เป็นการอธิบายโดยใช้ทฤษฎีเกี่ยวกับธรรมชาติพื้นฐานของสังคมมนุษย์

ซิกมุนด์ ฟรอยด์ ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับศาสนาว่า ศาสนากำเนิดจากปมเก็บกดเกี่ยวกับสัญชาตญาณในการมีชีวิต ศาสนาเกิดจากการสำนึกผิดและความกลัว และนำไปสู่การกำเนิดพิธีกรรมบูชา โดยเฉพาะประเด็นที่ฟรอยด์ชื่อว่า มนุษย์ผู้ชายในอดีตมีปมที่เกลียดชังบิดาของตนเอง และได้มีการสังหารบิดาของตน ซึ่งทำให้เกิดการสำนึกผิด และความกลัว จึงนำไปสู่การจัดพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษที่เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งก็คือสัญลักษณ์ของบิดานั้นเอง

แต่ทฤษฎี เดอร์ไคม์ และฟรอยด์ ก็มีข้อวิพากษ์วิจารณ์ในเรื่องที่ว่า เขาทั้งสองคิดเกี่ยวกับความเป็นจริงสูงสุดของศาสนาว่า ความเป็นจริงสูงสุด ความเชื่อและประสบการณ์ของเจ้าของศาสนานั้นไม่ได้สำคัญไปกว่าทักษะของ “คนนอก” ที่เป็นผู้เข้าไปศึกษาและสร้างคำอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติของความเชื่อของพวกเขา

เอ็ดเวิร์ด โทเลอร์ และเจ เฟรเซอร์ (J.Frazer) ทั้งสองได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีวิวัฒนาการ ซึ่งทำให้คิดว่า วิญญาณนิยม และความเชื่อเรื่องเวทมนต์คาถา (Magic) นั้นเป็น “วิทยาศาสตร์ปลอมๆ” ถึงแม้ว่าจะแสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีความสังเกต และแยกแยะสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ แต่ความเป็นจริงแล้วมนุษย์ก็ไม่สามารถควบคุมธรรมชาติได้ แก่นของศาสนาโบราณจึงตั้งอยู่บนความสามารถในการใช้เหตุผล (Rational Thinking) การคิดแบบไสยศาสตร์และวิทยาศาสตร์จึงอยู่บนเส้นของวิวัฒนาการเดียวกัน แต่อยู่คนละระดับกันเท่านั้นเอง และศาสนาได้ถูกจัดให้อยู่ตรงกลางของทั้งสองระดับนั้น แต่ในการนิยามหรือให้ความหมายในลักษณะนี้ก็มีช่องว่างตรงที่การ

นิยามแบบนี้มีสมมติฐานว่าเมื่อวิถีคิดของมนุษย์พัฒนาไปสู่ขั้นสูงสุด วิถีคิดที่สูงกว่าจะเข้ามาแทนวิถีคิดที่ต่ำกว่า ดังนั้น เมื่อมนุษย์สามารถที่จะมีความรู้เพิ่มมากขึ้นเท่าใด มนุษย์ก็จะสามารถปลดปล่อยตัวเองให้หลุดพ้นจากความงมงายได้มากขึ้นเท่านั้น ซึ่งทำให้การนิยามเช่นนี้ไม่สามารถอธิบายการคงอยู่คู่กันของทั้งไสยศาสตร์ ศาสนา และวิทยาศาสตร์ที่มีอยู่ในโลกปัจจุบันได้

ลูเซียน เลวี-บรูห์ล (Lucien Levi-Bruhl) และ เอส เจ แทมเบียฮ (S.J. Tambiah) แสดงความคิดว่า ศาสนาและไสยมีจุดร่วมกันอย่างหนึ่งคือเป็นการมองโลกแบบมีส่วนร่วม และพ้นจากเรื่องของการใช้เหตุผล เช่น การเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผ่านพิธีกรรม ในขณะที่วิทยาศาสตร์เป็นการมองโลกแบบมีระยะห่าง แต่ในความเป็นจริงความเชื่อทั้งสองแบบ ไม่จำเป็นต้องขัดแย้งกันคนละขั้วเสมอไป เพราะบางทีความเชื่อทั้งสองอาจจะเสริมกันก็เป็นไปได้

ในประเด็นของโครงสร้างการจัดองค์กร แมกซ์ เวเบอร์ ศึกษาถึงการเกิดศาสนาใหญ่ๆ ในโลก แล้วพบว่ามียุทธศาสตร์อย่างหนึ่งของการจัดองค์กรก็คือ ในช่วงที่องค์ศาสนายังมีชีวิตอยู่ การจัดองค์กรยังไม่เป็นระบบแบบแผนมากนัก เพราะองค์ศาสนามักมีคุณสมบัติของผู้นำเปี่ยมบารมี (Charismatic Leader) การรวมกลุ่มหรือกระจายตัวของสาวกจึงเป็นไปตามเจตจำนงของพระศาสดา นอกจากนี้ องค์ประกอบของศาสนาในด้านต่างๆ (การถ่ายทอดคำสอน การบวช พิธีกรรม) ยังมีลักษณะแบบ “เป็นไปเอง” และมีความยืดหยุ่นสูง แต่เมื่อสิ้นพระศาสดา ศาสนาแต่ละศาสนาจะมีแนวโน้มของกระบวนการที่เรียกว่า “การกลายเป็นสถาบัน” (Institutionalization) ซึ่งหมายถึงมีการจัดระเบียบในการจัดองค์กรทางศาสนามากขึ้น และกระบวนการต่างๆ ทางศาสนามีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งการกลายเป็นสถาบันนี้จะมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมส่วนอื่นๆ เสมอ เช่น สมัยยุโรปยุคกลางที่องค์กรของแคทอลิกมีความเข้มแข็งมาก และมีส่วนสัมพันธ์กับโครงสร้างทางการเมืองแบบกระจายอำนาจในระบบศักดินา จักรพรรดิต้องได้รับการสวมมงกุฎจากพระสันตปาปา พระแคทอลิกมีอำนาจทั้งการศาลและเศรษฐกิจจากการเก็บภาษีศาสนา แต่เมื่อระบบสังคมเปลี่ยนแปลงไป โลกทัศน์แบบใหม่เกี่ยวกับศาสนาก็เข้ามาแทนที่ มีการวิพากษ์วิจารณ์องค์กรศาสนาแบบเก่า และมีกระบวนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามมา

พุทธและผี : ระบบความเชื่อและวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมลาว

ชนิกา ตั้งถาวรศิริกุล (2541) ศึกษาเรื่อง “สื่อสัญลักษณ์ผ้าลาวเวียงจันทน์” อธิบายในประเด็นนี้ว่า ในสังคมลาว พุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผีเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการสร้างกลุ่มสังคมบนรากฐานร่วมของจิตใจมนุษย์ ความเชื่อถูกใช้ในการสร้างกลุ่มและใช้ตอบโต้อำนาจอื่นๆ ของสังคม โดยผ่านพิธีกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆ

ธีรยุทธ บุญมี ได้อธิบายว่า พุทธศาสนาใช้กระบวนการทางจิตวิทยาในรูปแบบของการสร้างความกลัวและความหวังเข้าสู่จิตใจส่วนลึกของมนุษย์ สิ่งนี้มนุษย์สามารถจัดการได้ด้วยบรรทัดฐานของจริยธรรมภายในของคน เพื่อเข้าไปควบคุมการผันแปรของปัจเจกภายใต้กฎพฤติกรรม ในทางตรงกันข้าม ความคิดเกี่ยวกับผี เป็นรากฐานอุดมการณ์ทางการเมือง โดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อที่ว่า การที่จะเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์จะต้องเป็นมนุษย์การเมือง (Homo politicos) คือมนุษย์ที่มีระเบียบการปกครองและความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นอน ฉะนั้นบรรทัดฐานจึงอยู่ภายนอกตัวมนุษย์ในลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกและกลุ่มสังคม ถึงแม้ว่าอุดมการณ์ทั้งสองจะให้ภาพที่ขัดแย้งกัน แต่ในความเป็นจริงกลับสามารถดำรงอยู่ในสังคมร่วมกันได้จากการสนับสนุนของระบบคิดเดิมอันเกี่ยวกับจักรวาล ที่ประกอบขึ้นจากคู่ขัดแย้ง ซึ่งพุทธกับผีก็เป็นคู่ขัดแย้งคู่หนึ่งในระบบจักรวาล

ชาวลาตสมัยโบราณคิดว่า ผีเป็นชั่วตรงข้ามของมนุษย์ในจักรวาล พื้นที่ของผีนั่นอยู่ข้างบน ส่วนพื้นที่ของมนุษย์นั้นอยู่ข้างล่าง แต่ผีและมนุษย์นั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน ความผูกพันแสดงออกในรูปของความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับพื้นที่ คือ ผีมีอำนาจเหนือมนุษย์ ดังนั้นจึงมีอำนาจเหนือพื้นดินด้วยอันเป็นพื้นที่ที่มนุษย์เกิดด้วยเช่นกัน ฉะนั้น ผีจึงกลายเป็นความเชื่อที่สร้างความสมบูรณ์ของการเป็นมนุษย์หรือมนุษย์การเมืองที่สำคัญยิ่ง

ผีเป็นส่วนหนึ่งทางความเชื่อของปัจเจกบุคคลในการจำแนกตนเองออกจากผู้อื่น และในอีกด้านหนึ่งผีก็เป็นปัจจัยสำคัญในการรวมปัจเจกบุคคลเข้าเป็นกลุ่มสังคมด้วยเช่นกัน ดังนั้นผีจึงเป็นพลังอำนาจที่สามารถควบคุมปัจเจกและกลุ่มให้สำนึกความเป็นกลุ่มเดียวกันผ่านบรรทัดฐานและอำนาจในการให้โทษให้โทษของผี

ผี พื้นที่และพลังอำนาจจะอยู่ควบคู่กันในสังคม พื้นที่จะเป็นเสมือนเครื่องมือเชิงอำนาจที่เป็นกลไกที่หมุนกระบวนการทางสังคมให้ดำเนินต่อไป ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และผีอยู่บนพื้นที่ทางสังคมที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มที่อยู่บนรากฐานของเพศ เครือญาติ สายตระกูลคู่โครงสร้างสังคม สิ่งเหล่านี้ถูกกระทำและผลิตผ่านบรรทัดฐานทางสังคมในรูปแบบพิธีกรรม การแต่งกาย ข้อห้าม และความขัดแย้งในสังคม

แนวคิดและทฤษฎีประเด็นพิธีกรรม

พิธีกรรมเป็นภาษาสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่สื่อถึงความเชื่อ ซึ่งอาจจะเป็นความเชื่อที่เป็นศาสนาหรือไม่ใช่ศาสนาก็ได้ พิธีกรรมมีหลายมิติ หลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน หรือระดับชุมชน

ในมิติของการถ่ายทอดศาสน์ นั้นพิธีกรรมมีทั้งการถ่ายทอดค่านิยมหาความเชื่อ และการถ่ายทอดอารมณ์ร่วม โดยการถูกผลิตซ้ำ และคอกย้ำเข้าสู่จิตสำนึกของสมาชิกที่เข้าร่วม การที่อุดมการณ์ร่วมถูกผลิตซ้ำให้มีความทรงพลังได้นั้นก็เพราะว่า พิธีกรรมเป็นภาษาที่เน้นการใช้ความรู้สึกเป็นตัวถ่ายทอดเนื้อหา ความรู้สึกต่างๆ จะถูกสร้างผ่านสัญลักษณ์หลายๆ ชนิด เช่น คนตรี การสวด สายสัญญาณ เป็นต้น บางพิธีกรรมอาจจะเน้นความรู้สึกขมขื่นถึงศักดิ์สิทธิ์ แต่บางพิธีก็เน้นความสนุกสนาน แต่ถึงอย่างไรความรู้สึกที่มีอยู่ในพิธีกรรมก็เป็นการสื่อที่มีพลัง มีชีวิต มีอำนาจเหนือจิตใจ เป็นการดึงสมาชิกออกนอกประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน

ทางด้านบทบาทและหน้าที่ของพิธีกรรมที่มีต่อสังคมนั้น มีการจัดแบ่งประเภทของพิธีกรรมได้ในหลายลักษณะ เช่น

พิธีกรรมที่เน้นการควบคุมธรรมชาติ (Technological Ritual) ในแง่นี้ พิธีกรรมเปรียบเสมือนเทคโนโลยีที่มีผู้เชี่ยวชาญ (คือหมอผี) มาเป็นตัวกลางที่เชื่อมต่อกับพลังเหนือธรรมชาติ เช่น พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเก็บเกี่ยวและบวงสรวงเทพที่เกี่ยวเนื่องกับการผลิต พิธีกรรมเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลต่างๆ เป็นต้น

พิธีกรรมที่มุ่งควบคุมมนุษย์ หรือเป็นที่ถ่ายทอดค่านิยมร่วมแก่สมาชิกสังคม (Ideological Ritual) เช่น พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านต่างๆ ในขั้นตอนของชีวิต

พิธีกรรมที่ช่วยให้ปัจเจกเข้าถึงจุดมุ่งหมายศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระเจ้า (Salvation Ritual) เช่น การสวดมนต์ หรือการสวดภาวนา

พิธีกรรมสำหรับเยียวยาความเจ็บป่วยหรือภาวะวิกฤตทางสังคม (Revitalization Ritual) เช่น ขบวนการพระศรีอาริย์

แต่อย่างไรก็ตามพิธีกรรมหนึ่งๆ อาจจะมีหน้าที่หลายอย่างประกอบกันก็ได้ และการจำแนกพิธีกรรมนั้นยังสามารถแบ่งประเภทพิธีกรรมได้อีกแบบหนึ่ง คือ แบ่งเป็นพิธีกรรมที่มุ่งสงวนรักษาโครงสร้างสังคมที่เป็นอยู่และพิธีกรรมที่มุ่งเปลี่ยนแปลงมัน (Confirmative and Transformative Ritual) แนวการแบ่งแบบนี้เห็นว่าพิธีกรรมในการสงวนรักษานั้นได้รับอิทธิพล

มาจาก เอมีล เคอร์ไคม์ และสกุลโครงสร้างหน้าที่นิยมนรวมทั้งบางส่วนของพวกนิเวศวัฒนธรรมด้วย โดยศึกษาแง่มุมเชิงโครงสร้างสถาบันว่าเนื้อหาพิธีกรรมอย่างหนึ่งสอดคล้องต่อการดำรงอยู่ของโครงสร้างอำนาจ ระบบเครือญาติ หรือการสงวนรักษาสภาพทางนิเวศแบบใดแบบหนึ่งอย่างไร

ส่วนแนวที่เน้นบทบาทพิธีกรรมในการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้อิทธิพลจากวิกเตอร์ เทอร์เนอร์ (Victor Turner) ซึ่งได้ขยายความมนโนทัศน์เรื่องขั้นตอนเปลี่ยนผ่านในพิธีกรรมประเภทการเปลี่ยนผ่านในขั้นตอนต่างๆ ของชีวิต (Rite de Passage) โดยโยงมนโนทัศน์ดังกล่าวเข้ากับเรื่องของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ อำนาจดังกล่าวเป็นอำนาจในการปฏิเสธกฎเกณฑ์สังคมที่เป็นอยู่ในยามปกติ เช่น การเอ่ยถึงสิ่งหยาบโตนในพิธีกรรมพื้นบ้านของไทย หรือในพิธีแต่งตั้งหัวหน้าเผ่าในบางวัฒนธรรมอาฟริกัน ผู้จะเป็นหัวเผ่าต้องทำตัวต่ำต้อยที่สุด เพื่อระลึกว่าที่มาแห่งอำนาจคือชุมชน ช่วงเปลี่ยนผ่านในพิธีกรรมจะเป็นช่วงที่สัญลักษณ์ของอำนาจพลิกกลับด้าน เป็นช่วงที่ความเท่าเทียมมาแทนที่การมีช่วงชั้น ดังนั้น ถ้า Confirmative Ritual มุ่งรักษากฎสังคมที่ยอมรับการแบ่งแยกและการมีช่วงชั้น Transformative Ritual ก็มีอำนาจในการมุ่งเปลี่ยนชั่วอำนาจที่เป็นอยู่ แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การแบ่งประเภทของพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ ก็พบว่ามีมิติของการซ้อนทับกันอยู่บ่อยครั้ง ดังนั้นประเด็นสำคัญในการศึกษาพิธีกรรม คือ วิเคราะห์ว่าสภาพแวดล้อมทางสังคมแบบใดเอื้อให้พิธีกรรมมีหน้าที่แบบใดบ้าง (อภิญา เพื่องฟูสกุล, 2543)

ในงาน Political Systems of Highland Burma (1964) ของ Edmund R. Leach ได้วิพากษ์แนวความคิดการศึกษาพิธีกรรมแบบ Durkheimian ที่เห็นว่า พิธีกรรม เป็นการนำเสนอทางสัญลักษณ์ร่วมของกลุ่มสังคมเฉพาะกลุ่ม โดยแยกอาณาบริเวณของการกระทำทางสังคมออกเป็นคู่ตรงข้าม กล่าวคือ แบ่งพิธีกรรม ศาสนา ความเชื่อ อยู่ในโลกของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (sacred) และแบ่งการกระทำทั่วไปของมนุษย์อยู่ในโลกโลกียวัตร (profane) Leach ไม่เห็นด้วยกับการวิเคราะห์แบบแยกขั้วตรงข้าม เพราะความเป็นจริงทางสังคมมีลักษณะเหลื่อมซ้อนกัน และการวิเคราะห์แยกขั้วทำให้เห็นเพียงแง่มุมของการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดเท่านั้น และไม่สามารถอธิบายลักษณะต่างๆ ของการกระทำต่าง ๆ ได้

เขาได้ให้นิยาม “พิธีกรรม” ว่าเป็นการแสดงออกถึงสถานภาพของปัจเจกชนว่าเป็นสมาชิกคนหนึ่งคนใดในโครงสร้างของสังคมที่เขาสังกัดอยู่ เช่น การเลี้ยงผีนาคของชาวกะเหรี่ยง อาจมองได้ว่าเป็นเรื่องการกระทำทางเศรษฐกิจ มีการฆ่าสัตว์ การแบ่งปันชิ้นเนื้อ ประหนึ่งเป็นงานเลี้ยง ทว่าในอีกแง่หนึ่งมันมีนัยเชิงสัญลักษณ์ถึงสถานภาพทางสังคม ดังนั้น พิธีกรรมจึงเป็นด้อยแสดงทางสัญลักษณ์ในการกล่าวถึงบางสิ่งบางอย่างของปัจเจกชนต่อการกระทำนั้น ๆ นอกนั้นเขายังเสนออีกว่า ตำนาน

หรือนิทานปรัมปราเป็นสิ่งที่อยู่กับพิธีกรรม พิธีกรรมแสดงนัยยะของตำนาน ในทางกลับกันตำนานก็แสดงนัยของพิธีกรรมได้ (Leach, 1964 : 10-14)

เท่าที่ผ่านมาการศึกษาพิธีกรรมโดยเฉพาะการบูชาผีอารักษ์มักใช้กรอบของ Durkheimian และพยายามอธิบายแนวคิดเรื่อง ความอุดมสมบูรณ์ การอยู่ดีกินดี ความชอบธรรมในการเป็นเจ้าของ หรือเรื่องอำนาจ เป็นต้น ในกรอบการศึกษาแบบนี้ยังมอง พิธีกรรม ในฐานะการจัดระเบียบช่วงชั้น (Hierarchical order) ที่สอดคล้องกันของหน่วยทางสังคมหรือหน่วยทางการเมืองที่น่าเสนอออกมา เช่น ครัวเรือน สายตระกูลแม่ ชุมชนหมู่บ้าน หรือขอบเขตทางการเมือง ตัวอย่างงาน Tambiah(1970) ได้ขยายกรอบคิดเรื่อง ช่วงชั้น ไปเปรียบเทียบกับพุทธเถรวาท Condominas(1975) ซึ่งศึกษาเรื่อง ผีบ้านในลาว หรืองานของ Leach(1964) ในพม่าเองก็ตาม แนวทางการศึกษาแบบนี้เน้นการเกาะเกี่ยวของพิธีกรรมที่แตกต่าง ด้วยการอธิบายถึงความเป็นเนื้อเดียวกันในทุกระดับ(Tanabe,1988:2) แต่ได้หลงลืมไปว่า พิธีกรรม เป็นทั้งพื้นที่ และปฏิบัติการมีนัยของความขัดแย้ง การต่อรอง การช่วงชิง ความหมาย และอำนาจของกลุ่มคนต่างๆ ที่มีลักษณะเคลื่อนไหวอย่างสลับซับซ้อน

Jame C. Scott บทความเรื่อง "Protest and Profanation" ซึ่งมีประเด็นสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการแย่งชิงการนิยามความหมาย ระหว่าง วัฒนธรรมหลัก(Great Tradition) ซึ่งกระจายอยู่ในหมู่บ้านชั้นสูงและชนชั้นกลาง และวัฒนธรรมชาวบ้าน(Little Tradition) ในรูปแบบของประเพณีท้องถิ่น ทั้งสองกระแสวัฒนธรรมมีการประสานประโยชน์ และการต่อรองแย่งชิงพื้นที่ทางความหมายกันอยู่ตลอดเวลา ในวัฒนธรรมของชาวบ้านสังคมเกษตรกรรม จะแฝงอุดมการณ์ต่อต้านอำนาจชนชั้นนำที่อยู่ในเมือง อาทิเช่น การเกิดกบฏชาวนา ซึ่งเกิดจากแรงบีบคั้นจากชนชั้นผู้นำในเมือง ทำให้ความผูกพันของชุมชนดั้งเดิมยิ่งเข้มแข็งขึ้น และมีพลังในการปฏิบัติการต่อต้านมากยิ่งขึ้น

การปะทะประสานระหว่างวัฒนธรรมยังสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐศูนย์กลางกับดินแดนชายขอบอันเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพิง โดยวัฒนธรรมย่อยมีแนวโน้มที่จะเลียนแบบวัฒนธรรมที่ดูจะมีอารยะมากกว่า เพราะการเข้าใกล้วัฒนธรรมกระแสหลักมากเท่าใด ก็ยิ่งเข้าใกล้ความถึกลับซับซ้อน อำนาจ และสถาบัน หากแต่ภายใต้การยอมรับเลียนแบบก็มีการต่อต้านควบคู่อยู่เสมอ การต่อต้านในชีวิตประจำวัน จึงแสดงออกมาในรูปแบบของความบันเทิงเพื่อมวลชน มีการประชดประเทียบความอ่อนแอไร้อำนาจของตนเอง เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการถูกทำให้ยอมจำนน

Scott ให้ความสำคัญพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่เป็นจุดกำเนิดของการเคลื่อนไหว เมื่อถึงจุดที่ไม่พอใจเรื่องการเมืองและวัฒนธรรม อาทิเช่น เรื่องกบฏสินญ การยืนยันความเชื่อเรื่องผีของ

หรือการกลับมาของผู้นำที่มีบุญบารมี เพื่อต่อสู้กับโครงสร้างทางสังคมที่ไม่มีความเท่าเทียมกัน รูปแบบหนึ่งของการต่อต้านในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน คือ เทคนิคเชิงอำนาจที่เรียกว่า Profanation หรือการทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ลงมาเกลือกกลั้วกับดิน เป็นการกลับหัวกลับหางในช่วงเวลาหนึ่ง โดยเฉพาะในรูปแบบพิธีกรรม เขาเรียกว่า moment of madness ซึ่งทำให้ผู้มีอำนาจกลายเป็นตัวตกลงไป ในสายตา Scott “พิธีกรรมเป็นเวทีต่อต้านการครอบงำทางวัฒนธรรม ซึ่งไม่ต้องรอคอยผู้มาก่อความจากภายนอก เพราะสัญลักษณ์ของการต่อต้านได้ปรากฏอยู่ ณ เวลานั้นแล้ว”

Tanabe(1988) วิเคราะห์ว่าทฤษฎีเชิงอุดมการณ์กับการบูชาผีอารักษ์ของไทยถือในเขตสิบสองปันนาเปลี่ยนแปลงผ่านทางสังคมว่า หลังการล่มสลายของรัฐบาลจีน และระบบศักดินาถูกทำลายลง เมื่อกองทัพปฏิวัติประชาชนจีนประสบชัยชนะ ได้มีการปฏิรูปที่ดินกระจายไปสู่ประชาชน และให้มีการผลิตแบบรวม ในปี 1958 จีนมุ่งหวังที่จะเขยิบจากลัทธิสังคมนิยมไปสู่คอมมิวนิสต์ เริ่มต้นนโยบายการเคลื่อนไหวอย่างก้าวกระโดดด้วยการสร้างองค์กรทางสังคมใหม่ครอบคลุมชีวิตทางสังคมทุกด้าน ในเขตเมืองเชียงรุ่งมีการจัดตั้งระบบคอมมิวนิสต์ประชาชน รวบรวมเอาชาวบ้านจาก 83 หมู่บ้านมาไว้ในหน่วยเดียวกัน ในช่วงนี้การบูชาผีอารักษ์เมืองได้สูญสลายไป ชาวบ้านส่วนใหญ่อธิบายว่า ผีเมืองเป็นมรดกตกทอดมาจากระบบศักดินา ไม่สามารถคงอยู่ได้เพราะเมืองได้กลายรูปเป็นคอมมิวนิสต์อารักษ์จึงไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป แม้ชาวบ้านจะพยายามอธิบายการหายไปของผีหลวงว่าเป็นเรื่องของเมือง ได้ถูกเปลี่ยนชุดความสัมพันธ์ใหม่ ทว่า Tanabe เห็นว่า การหายไปของผีหลวงเป็นเรื่องของกระบวนการปฏิวัติ เพราะเกี่ยวข้องอย่างลึกซึ้งกับอุดมการณ์ที่ครอบงำไปสู่รากฐานของสังคมเดิม อย่างไรก็ตาม ผีอารักษ์ในระดับครัวเรือน และชุมชนกลับยังคงอยู่ เนื่องจากชุมชน หรือหน่วยทางสังคมที่เรียกว่า ชุดผลิต (production team) ซึ่งเป็นหน่วยเล็กที่สุดในระดับคอมมิวนิสต์ยังคงอยู่ และเป็นความจริงทางสังคมที่ชาวบ้านเห็นได้ แต่ถึงผีอารักษ์ในระดับครัวเรือนจะยังคงอยู่ แต่ในด้านเนื้อหาได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างเช่นกัน

ฉัตรชัย รมิตานนท์(2527) สนใจศึกษาเรื่องผีเจ้านาย เนื่องด้วยวัตถุประสงค์ที่ว่า ผีเจ้านายสามารถดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันที่มีความเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยได้อย่างไร และมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางระบบความเชื่อทางศาสนาของคนส่วนใหญ่ที่มีทั้ง พุทธ พราหมณ์ ผี กันในรูปแบบใด และนอกจากนั้นความเชื่อเรื่องผีเจ้านายมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางการปกครอง ทางเศรษฐกิจ และสังคมอย่างไร

การที่ผีเจ้านายยังสามารถที่จะดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบันอยู่ได้นั้น แสดงว่ายังมีผู้คนในสังคมที่ยังคงรักษาและสืบทอดประเพณีเอาไว้ แต่รูปแบบลักษณะของพิธีกรรมความเชื่อเรื่องผีเจ้านายในปัจจุบันก็มีการผสมผสานรวมกับความเชื่ออื่นๆ เข้าไปด้วย เช่น รวมกับพุทธศาสนา ฉัตรชัยใช้ทฤษฎีหน้าที่นิยมในการวิเคราะห์ปัญหานี้ โดยต้องการดูความสัมพันธ์ระหว่าง การ

ดำรงอยู่ของระบบความเชื่อ กับหน้าที่ของระบบความเชื่อ รวมทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง การที่ชาวบ้านยังเชื่อเรื่องผีเจ้านายอยู่ก็อาจจะเป็นเพราะว่าพิธีกรรมความเชื่อนี้ยังมีหน้าที่ในการที่จะตอบสนองบางสิ่งบางอย่างแก่ผู้คนภายในสังคม และวัฒนธรรมนั้นๆ อยู่

ซึ่งฉลาดชายแบ่งหน้าที่นี้เป็นสองระดับคือ หน้าที่ที่มีต่อสังคมโดยรวม และหน้าที่ต่อปัจเจกชนที่ประกอบกันเข้าเป็นสังคม โดยที่หน้าที่ต่อสังคมโดยรวมก็คือ ทำหน้าที่ในการให้ความสนับสนุนแก่สถาบันหลักพื้นฐานต่างๆ ของสังคม เช่น ให้ความชอบธรรมแก่ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ในสังคมในขณะนั้นว่าถูกต้องเหมาะสมแล้ว เช่น เรื่องบุญวาสนาที่ทำกันมาแต่ปางก่อนแล้วมาเห็นผลกันในชาตินี้ หรือทางด้านความสัมพันธ์ทางการเมืองก็จะเป็นในลักษณะให้การสนับสนุนหรือให้ความชอบธรรมต่อระบบหรือแหล่งอำนาจในการปกครองทำให้ผู้คนยอมรับกฎเกณฑ์ที่ผู้ปกครองกำหนดขึ้น และในทางกลับกันอำนาจทางการเมืองการปกครองหรืออำนาจทางเศรษฐกิจก็จะให้การสนับสนุนรูปแบบความเชื่อให้ยังคงสืบทอดอยู่ได้

และในด้านการปกครองในการที่จะผนึกส่วนต่างๆ ของสังคมที่มีความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรมประเพณีหรือระบบความเชื่อที่ต่างกันให้เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจนเป็นรัฐที่เข้มแข็งนั้น จำเป็นต้องมีการสร้างจิตสำนึกใหญ่ร่วมกันขึ้นมา โดยการรวบรวมความแตกต่างทางเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ภาษา ประเพณีประจำท้องถิ่นต่างๆ ที่อาจจะแตกต่างกัน ระบบความเชื่อเช่นการเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ในท้องถิ่น มีประจำตระกูล มีหมู่บ้าน ฯลฯ ให้เข้ามาอยู่ภายใต้ผีใหญ่ของเมืองที่เป็นศูนย์กลาง

ส่วนทางด้านหน้าที่ของผีเจ้านายต่อระดับปัจเจกชนนั้น ความเชื่อเกี่ยวกับผีเจ้านายเป็นความเชื่อที่ยังมีความสำคัญต่อระบบความคิดของชาวบ้าน และยังมีหน้าที่ตอบสนองต่อความต้องการ หรือความจำเป็นของผู้เชื่อถือ และปฏิบัติแตกต่างกันออกไปตามลักษณะที่แตกต่างของปัญหาตามสถานการณ์ที่แตกต่างกันออกไป ดังนั้นผู้ที่มีความเชื่อจึงมีทางเลือกที่จะใช้คำอธิบายและวิธีแก้ปัญหามาจากความเชื่อแบบใดแบบหนึ่งที่เหมาะสมกับลักษณะของปัญหาและสถานการณ์ตามวิจารณ์ญาณ หรือการประเมิน (โลกทัศน์) ของเขา

นั่นคือการที่ผีเจ้านายยังดำรงอยู่ได้ก็เพราะว่าผีเจ้านายยังสามารถที่จะช่วยเหลือในการแก้ปัญหาแก่ผู้คนได้ ฉลาดชายสรุปไว้ว่า ปัญหาส่วนใหญ่ที่ผู้คนไปหาผีเจ้านายเพื่อให้ช่วยเหลือในการแก้ปัญหาก็แบ่งออกเป็น ร้อนใจ ร้อนกาย ร้อนเงิน และอื่นๆ

รวมทั้งงานชิ้นนี้ยังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างการนับถือผีเจ้านายว่า กระบวนการความเชื่อเรื่องผีเจ้านายนั้นมีการนำมาผสมผสานรวมเข้ากับความเชื่อแบบพราหมณ์และพุทธศาสนาอย่างเหมาะสม และมีสัมพันธ์ภาพที่ปรากฏให้เห็นในรูปของความสัมพันธ์ในลักษณะการจัดสถานภาพความสูงต่ำ มีการจัดการบังคับบัญชา รวมทั้งการแบ่งแยกหน้าที่กันอย่างมีระบบ

แต่การศึกษาผีเจ้านายนี้ ยังมีนัยยะของความขัดแย้งรวมอยู่ด้วย การขัดแย้งในสายสัมพันธ์ระหว่างเจ้าสายต่างๆ ที่แสดงออกผ่านการนิยามความหมายทางความประพฤติกของเจ้า ยกตัวอย่าง เช่น การที่เจ้าแต่ละองค์จะไม่ข้ามเขตแดนกัน ซึ่งถือว่าเป็นการค้ำครอง และช่วงชิงเรื่องอาณาเขตดินแดนของตน หรือมีการควบคุมและรายงานความประพฤติของเจ้านายด้วยตนเอง มีการตรวจสอบว่าใครเป็นเจ้าจริงหรือไม่จริง ซึ่งเป็นการตรวจสอบ และแย่งชิงความศักดิ์สิทธิ์ ชื่อเสียงมาสู่ตนเอง และเป็นกระบวนการกำจัด หรือลดทอนอำนาจของผีตัวอื่นๆ ที่มีนัยยะของการแข่งขันกันอยู่ รวมทั้งกรณีการจัดลำดับความสำคัญของเจ้า มีการแบ่งบทบาทและหน้าที่และช่วงชั้นกัน โดยที่ยึดถือตามแบบการแบ่งงานบริหารการปกครอง มีการยกให้ศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ ซึ่งแสดงนัยยะของการเข้ามารวมศูนย์อำนาจของรัฐส่วนกลาง ซึ่งทางชาวบ้าน หรือการแสดงออกเรื่องผี เวลามีกิจกรรมอะไรต้องผ่านการอนุญาตจากส่วนกลางก่อน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมและความเชื่อหนึ่งๆ ไม่ได้มีเพียงแค่ด้านที่ผสมกลมเกลียวกันอย่างเดียว แต่ยังมีด้านที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้ง การค้ำครอง อยู่ด้วย

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2542) ศึกษาเรื่องพิธีไหว้ผีเมืองโดยให้มุมมองทางการสร้างอำนาจความชอบธรรมทางด้านการปกครองของรัฐหรือของกษัตริย์ ในบทความ “พิธีไหว้ผีเมือง และอำนาจรัฐในล้านนา” ว่า ความเชื่อเรื่องผีเมืองให้นัยยะว่า ผีเจ้าที่ในระดับเมืองมีฐานะและอำนาจสูงกว่าผีอารักษ์ในระดับหมู่บ้านและในตระกูล ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าสอครับเป็นลำดับในโครงข่ายเดียวกัน แต่ในประสบการณ์ของชีวิตจริง พบว่ามีความขัดแย้งอยู่ เพราะเมื่อปรากฏว่าการเลี้ยงผีเมืองในส่วนของผีปู่ย่าเจ้าเมืองถูกละเลยไป แต่ชาวบ้านยังคงประกอบพิธีเลี้ยงผีปู่ย่าและผีบ้านได้ โดยเพียงแต่เชิญให้ผีปู่ย่าของเจ้าเมืองมาทรง ที่เรียกว่า “ผีเจ้านาย” เท่านั้น ซึ่งเป็นพิธีกรรมของการเปลี่ยนอำนาจมาไว้ครอบครองต่อการแก้ปัญหาด้านจิตใจของบุคคล แทนที่การยกระดับอำนาจเพื่อการสร้าง ความชอบธรรม

เกี่ยวกับเรื่องการปรับตัวของพิธีกรรมความเชื่อนั้น จิเกฮารุ ทานาเบ้ (2537) ได้เสนอไว้ในรายงานเรื่อง “ทางแพร่งในเรื่องชนชาติในเขตชายขอบเอเชียอาคเนย์” โดยที่ยกตัวอย่างพิธีกรรมของลัทธิการนับถือ “ผีเมือง” เจ้าฟ้ามังราย ที่บ้านเมือง สิบสองปันนา และพิธีเลี้ยง “ผีเมือง” เจ้าหลวงเมืองหล้า ที่บ้านหนองบัว ซึ่งเป็นชุมชนไทลื้อที่จังหวัดน่าน

ซึ่งพิธีกรรมแรกนั้นได้มีการฟื้นฟูขึ้นในปี ค.ศ. 1990 (พ.ศ. 2533) ซึ่งเป็นเวลานานถึง 32 ปี หลังจากที่รัฐบาลคอมมิวนิสต์ของจีนสั่งห้าม และตัวอย่างที่สอง เป็นพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกันซึ่งประดิษฐ์ขึ้นเพื่อสอดคล้องกับการพัฒนาระบบการปกครองท้องถิ่นของประเทศไทย ทานาเบ้คิดว่า พิธีกรรมเป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งที่อยู่ได้นานในบรรดาการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการกระทำของ

มนุษย์ และสามารถแสดงออกในเรื่องเอกลักษณ์ รวมทั้งเชื่อว่าพิธีกรรมเหล่านี้สามารถที่จะแสดงออกให้เห็นถึงการที่กลุ่มคนเจ้าของพิธีกรรมกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบันอยู่

การฟื้นฟูลัทธินับถือเจ้าฟ้ามังรายนั้นได้เริ่มควบคู่กับการฟื้นฟูพุทธศาสนา ซึ่งมีการตั้ง “สมาคมพุทธศาสนาแห่งสิบสองปันนา” ที่ได้รับอิทธิพลอย่างสูงจากคณะสงฆ์จากประเทศไทย เมื่อมีการฟื้นฟูพุทธศาสนา และพิธีกรรมทางศาสนาในหมู่ชนชนชาวไทลื้อ ก็มีแนวโน้มที่จะมีการฟื้นฟูลัทธินับถือผี เช่น การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ฯลฯ ดังนั้นการฟื้นฟูลัทธินับถือเจ้าฟ้ามังราย จึงเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงการได้กลับการปราบปรามกิจกรรมทางศาสนาในช่วงอดีต และยังเป็นการแสดงออกถึงการต่อรอง และการช่วงชิงความหมาย แสดงอัตลักษณ์ของตัวเองให้เด่นชัดจากกลุ่มอื่นๆ

ในสิบสองปันนา การปกครองเป็นแบบคอมมิวนิสต์ที่ไม่ได้ให้การรับรองเอกลักษณ์ของชนชาติเล็กๆ อย่างไทเมืองอย่างเป็นทางการ อีกทั้งไทลื้อที่เป็นคนส่วนใหญ่ก็ดูจะไม่สนใจเพื่อนบ้านกลุ่มเล็กๆ นี้ การฟื้นฟูพิธีกรรมเจ้าฟ้ามังรายจึงเป็นความพยายามที่จะต่อรอง โดยการฉายภาพในอดีตของตน ต่อเพื่อนบ้านที่เป็นไทลื้อ และต่อการปกครองคอมมิวนิสต์ว่า คนไทเมืองคือใคร โดยที่พิธีกรรมที่ฟื้นฟูขึ้นเป็นการเน้นเนื้อหาทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ทางชนชาติที่ไม่เหมือนใคร จึงเท่ากับว่าเป็นการสร้างเอกลักษณ์ใหม่ให้โดดเด่นจากชุมชนรอบข้างเพื่อแสดงศักดิ์ศรีของความเป็นตัวของตัวเอง

การฟื้นฟูยังมีความหมายในหมู่บ้านอีกนัยหนึ่ง สำหรับผู้อาวุโสที่ดำเนินพิธีบูชาเจ้าฟ้ามังราย ซึ่งเป็นการแสดงอำนาจการปกครองอันชอบธรรมของตน มีการสื่อสารที่คลุมเครือต่อไปยังคนรุ่นเยาว์ที่เข้าร่วมพิธี ช่วยให้ตระหนักถึงอำนาจของผีบรรพบุรุษที่ลึกลับ อีกทั้งอำนาจของผู้อาวุโสผู้ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับผี แต่ในอีกด้านหนึ่งก็พบว่าคนรุ่นเยาว์ยังไม่ค่อยมีความเข้าใจในเรื่องการฟื้นฟูพิธี เพราะสัญลักษณ์และภาษาที่ใช้ในพิธีดูห่างเหินจากความเป็นจริงที่เขารับรู้ ดังนั้นดูเหมือนว่าพิธีกรรมจะได้รับการยอมรับจากคนรุ่นเยาว์ในลักษณะที่เป็นงานสนุกสนานเท่านั้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าพิธีกรรมไทเมืองก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งแตกต่างจากกลุ่ม และรัฐที่ครอบงำ

ทางด้านพิธีกรรมเลี้ยงผีเมือง เจ้าหลวงเมืองหล้า ที่บ้านหนองบัว จังหวัดน่าน เป็นการอธิบายถึงการที่คนไทลื้อพยายามที่จะแสดงออกซึ่งเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง ผ่านพิธีกรรมที่ประดิษฐ์ขึ้น พิธีกรรมนี้ได้เริ่มขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1984 (พ.ศ. 2527) โดยวัตถุประสงค์อันหนึ่งของการสร้างพิธีกรรมนี้ก็เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่ขยายตัวเข้ามาในท้องถิ่นของตัวเอง ภาพของพิธีกรรมที่เกิดขึ้น มีการดัดแปลงให้มีความแปลกตาที่มากขึ้น เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวจากภายนอก มีการสร้างรูปปั้นทองเหลืองเป็นตัวแทนของผี ซึ่งแต่ก่อนไม่มี และพิธีกรรมนี้ผู้จัดเป็นกลุ่มบุคคล

กลุ่มอื่นที่ไม่ใช่หมอผีผู้อาวุโสแบบที่เคยจัดในอดีต แต่เป็นกลุ่มบุคคลที่มีบทบาททางการบริหารงานบ้านเมือง

ลักษณะเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ในฐานะพิธีกรรม ซึ่งจากเดิมพิธีกรรมคือระบบของปฏิบัติการที่เกิดขึ้นโดยการสังสมภายใน หรือจนเป็นนิสัย และโดยทั่วไปจะไม่ได้สำนึกหรือใส่ใจกับความหมายของสัญลักษณ์หรือการกระทำ แต่พิธีกรรมที่ทำอยู่ในปัจจุบันก็เริ่มให้ความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ก็ยังแสดงถึงการที่ชาวบ้านจะสามารถแสดงออกซึ่งความเป็นคนไทลื้อที่แตกต่างกับชุมชนเมืองที่อยู่รอบรอบ ด้วยเหตุนี้ พิธีกรรมจึงเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการปฏิบัติที่ถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากภายในตามธรรมชาติ กลายมาเป็นเครื่องมือที่ใช้แสดงออกอย่างมีสำนึก

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) วิเคราะห์ “ท้องเที้ยว บุญบั้งไฟในอีสาน” ในฐานะเวทีของกลุ่มคนต่างๆ ที่สามารถเข้ามาต่อรอง ช่วงชิง ประนีประนอม ช่วยเหลือขัดแย้ง ภายใต้ของบริบทของยโสธรที่เปลี่ยนจากชุมชนเกษตรไปสู่ความเป็นเมืองที่สลับซับซ้อนขึ้น ถึงแม้ไม่มีการท้องเที้ยว ประเพณีนี้ก็เปลี่ยนแปลงอยู่แล้ว เพียงแต่การท้องเที้ยวได้ถูกใช้เป็นข้ออ้างเพื่อสนับสนุนแก่ผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

นิธิมองว่า การท้องเที้ยวคือ กรอบอ้างอิงตัวใหม่ของรัฐราชการไทยในการกำหนด และเลื่อนสถานะของชุมชน แต่การส่งเสริมการท้องเที้ยวของรัฐก็ยังมีข้อจำกัด จึงต้องมีการพยายามทำให้คนท้องถิ่นรวมตัวกับนักการเมือง ข้าราชการประจำ ซึ่งมีความรู้ดีกว่าคนเป็นผู้กระทำที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมนี้ และเมื่อคนท้องถิ่นคิดว่า พื้นที่ของงานขยายกว้างขึ้นด้วยความที่คนภายนอกเข้าร่วมก็ส่งผลให้มีการเร่งปรับเปลี่ยนรูปแบบงานประเพณีให้รองรับนักท้องเที้ยวมากขึ้น

มุมมองหนึ่งของนิธิ คือ การคืนอำนาจในการจัดการให้แก่คนในท้องถิ่น ด้วยการใช้พิธีกรรมเปิดทางให้เห็นถึงศักยภาพของในการต่อรอง เช่น กรณีชาวกุ่ม ผู้เป็นได้เพียงลูกน้องในระบบอุปถัมภ์ของคนอื่นในสนามราชการ สนามการเมืองท้องถิ่น และสนามของธุรกิจ แต่ถ้าเป็นสนามประเพณีและวัฒนธรรมชาวกุ่มกลับไม่เป็นรองใคร และการท้องเที้ยวยังช่วยยืนยันคุณค่าที่พวกเขายึดถืออยู่อีกด้วย

อีกเรื่องหนึ่งของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ที่ใช้แนวคิดเรื่องการต่อรองมาเป็นกรอบแนวคิดคือเรื่องลัทธิเต๋จื่อทอ ร.5 (2536) ซึ่งก็คือ ลัทธินี้เป็นลัทธิของชนชั้นกลาง แต่ก็ยังเป็นลัทธิที่ไม่ทำให้เกิดชุมชนใดๆ ขึ้นมา เป็นลัทธิที่มีความสลับซับซ้อน เนื้อหาสาระของพิธีกรรมนี้อยู่ที่ความต้องการเครื่องยึดเหนี่ยวทางจิตใจสำหรับผู้ประกอบอาชีพที่ต้องเสี่ยงภัยกับอำนาจรัฐ ซึ่งเป็นความเสี่ยงที่พวกเขาควบคุมไม่ได้ นิธิตั้งข้อสังเกตว่า ลัทธินี้เกิดจากการปรับกระบวนการความเชื่อและ

กระบวนการนี้ก็ไม่ได้มาจากสถาบันทางศาสนาที่เป็นทางการ หากริเริ่มพัฒนากันอยู่ภายนอก จนในที่สุดก็อาจจะแพร่หลายเข้าไปสู่ส่วนหนึ่งของระบบความเชื่อที่เป็นทางการได้

การนำเสด็จพ่อ ร.5 มาเป็นสัญลักษณ์ของลัทธิพิธี เพราะมาจากปัจจัย “ความทันสมัย” และการเป็น “บิดา” อันเกิดจากพระราชกรณียกิจของพระองค์มาเป็นคุณค่าของลัทธิพิธีการที่ชนชั้นกลางบูชาพิธีนี้ก็เหมือนกับการเข้าใกล้อำนาจของรัฐมากขึ้น รวมทั้งลัทธิพิธีนี้เป็นพิธีกรรมที่ไม่ปิดลับ และจำกัดเฉพาะกลุ่ม เป็นพิธีกรรมนอกพุทธศาสนาอย่างแรกที่มีลักษณะ “เป็นมวถน”

ทางด้านพิธีกรรมกับการต่อรองท่ามกลางกระแสของลัทธิบูชาสินค้า Michael Taussing คิดว่า ในกระแสการบูชาสินค้า หรือระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนี้ ทำให้ชาวบ้านเกิดภาวะถูกบีบรัดในลักษณะต่างๆ ซึ่งแสดงออกผ่านพิธีกรรม โดยที่ชาวบ้านได้ใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือในการปรับตัวให้เข้ากับระบบทุนนิยม หรือเผชิญหน้ากับลัทธิบูชาสินค้า เช่น มีพิธีกรรมเพื่อการเปลี่ยนความหมายของเงินที่คิดว่าเป็นสิ่งที่ออกเงยไม่ได้ มาทำเป็นสิ่งที่สามารถออกเงยได้ โดยการนำมาเป็น “ทุน” ในการผลิตอย่างอื่น ซึ่งทำให้เห็นถึงการปรับตัวภายใต้ความหลากหลายของระบบเศรษฐกิจ

ประเด็นพิธีกรรมและความเชื่อ : ความหมายที่สะท้อนจากตำนาน

พิเชฐ สายพันธุ์ (2542) “น้ำเต้าปอง : วรรณกรรมปรัมปรากับการศึกษาเชิงโครงสร้าง” ให้คำจำกัดความว่า พิธีกรรมและความเชื่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งมักจะมีตำนาน (Myth) ที่ถูกแต่งขึ้นโดยชนท้องถิ่น เพื่ออธิบายการกำเนิดของพิธีกรรมและความเชื่อนั้นๆ อยู่เสมอ

Myth มีการแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับที่เป็นรูปแบบ คือ เป็นรูปแบบของเรื่องเล่าประเภทต่างๆ เช่น ตำนาน เทพนิยาย นิทานปรัมปรา เทพนิยายปรัมปรา เทพนิทาน ศาสนา นิทาน ศาสนาตำนาน ตำนานศักดิ์สิทธิ์ โหมขวัญปกรณัม ฯลฯ และบางครั้งมักแทรกอยู่ตามพงศาวดารของท้องถิ่นต่างๆ ดังนั้นจึงมีการใช้คำกลางๆ สำหรับเรียกรูปแบบประเภทต่างๆ ของเรื่องเล่าว่า “วรรณกรรมปรัมปรา” มีความหมายถึง เรื่องที่ถูก “แต่ง” ขึ้นมา โดยมีเนื้อหาของเรื่องมาจากเรื่องเล่าในท้องถิ่นหรือเรื่องราวที่แต่งขึ้นจากคติเก่าแก่

ความหมายในอีกระดับหนึ่งคือ ระดับที่เป็นความคิดทางนามธรรม โดยในภาษาไทยเรียกว่า “มายาคติ” คำว่า “คติ” ในทางคติชนวิทยาหมายถึง ความรู้อันเกิดจากการสะสมประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ ส่วน “มายา” เป็นคำที่ให้ลักษณะของความกึ่งจริงและไม่จริง อยู่ระหว่างความจริงกับจินตนาการ คำว่า “มายาคติ” จึงอยู่ในฐานะของความคิดที่ผ่านจากประสบการณ์จนถือเป็นความรู้

ระดับหนึ่ง แต่ก็ไม่ใช่ความจริงทั้งหมด โดยมีความคิดนี้มีผลต่อการแสดงออกของมนุษย์ ซึ่งได้รับการถ่ายทอดในเบื้องต้นผ่านรูปแบบที่เรียกว่า วรรณกรรมปรัมปรา

ในพจนานุกรมภาษาอังกฤษได้ให้ความหมายของ Myth ไว้ว่า

1. เป็นเรื่องราวที่มีมาแต่ครั้งโบราณกาล โดยทั่วไปแล้วมักมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา เวทมนตร์คาถาหรืออำนาจวิเศษ ซึ่งจะอธิบายถึงกำเนิดของปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์
2. เป็นเรื่องราวมมติ ที่ไม่สามารถพิสูจน์หาข้อเท็จจริงได้ แต่กลับได้รับความเชื่อกันอย่างกว้างขวาง

วรรณกรรมปรัมปราในความหมายสากลดังกล่าวจึงมีความ “ไม่เป็นวิทยาศาสตร์” คือไม่สามารถพิสูจน์ได้ แต่ในขณะเดียวกันก็มีความก้ำกึ่งระหว่างความเป็นจริงกับความไม่จริงผสมกันอยู่ เช่น การแฝงเหตุการณ์ในอดีตที่เป็นประวัติศาสตร์ หรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ประทับใจ ฝังใจโคตรเด่นในยุคสมัยนั้น จนกลายเป็นเรื่องเล่าสืบทอดกันมา การทำความเข้าใจวรรณกรรมปรัมปรา จึงไม่ใช่การค้นหาคำเนิดของเรื่องเล่าหรือการพิสูจน์ข้อเท็จจริงของเรื่องราว แต่เราสนใจถึงสิ่งที่ปรากฏให้เห็นร่องรอยในปัจจุบันและต้องการค้นหาความหมายที่แฝงอยู่ในเรื่องเล่าที่มีทั้งความจริงและความไม่จริงปนเปกันอยู่ในนั้น ทั้งนี้เพื่อต้องการทราบว่าเรื่องเล่าที่ยังคงสืบทอดกันมาแต่โบราณกาลนั้นต้องการที่จะสื่ออะไร

ทิตราพร ณ ถลาง (2542) กล่าวถึงตำนานการสร้างโลกว่าเป็นเรื่องเล่าที่สะท้อนความคิดและจินตนาการของมนุษย์เกี่ยวกับโลกและธรรมชาติ ตำนานการสร้างโลกของกลุ่มชนในแต่ละวัฒนธรรมมีเนื้อหาทั้งที่คล้ายคลึงและต่างกัน การอธิบายการกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ของคนแต่ละกลุ่มชนจึงน่าจะบอกโลกทัศน์ ความคิด ความเชื่อของคนในวัฒนธรรมนั้นๆ

ตำนานการสร้างโลกที่พบในวัฒนธรรมต่างๆ ทั่วโลก แม้จะมีลักษณะร่วมกันอยู่บ้าง เช่น มักจะมีเรื่องน้ำท่วมโลก ไฟล้างโลก แต่ตำนานการสร้างโลกของแต่ละวัฒนธรรมก็มีเนื้อหาต่างกันในทางโครงสร้างและเนื้อหาของตำนาน

แนวตำนานการสร้างโลกแบ่งออกมาเป็น 3 เรื่องใหญ่ๆ คือ

1. แบบเรื่องปู้สังกะสา-ย่าสังกะสี ซึ่งมีความเชื่อว่า มีผู้ที่สร้างโลกเป็นคู่ชาย-หญิง เป็นมนุษย์คู่แรกของโลก แล้วมีการสร้างมนุษย์ต่อๆ กันมา

2. แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ไม่เน้นเรื่องการสร้างโลก แต่มักเน้นเรื่องของหลังจากน้ำท่วมโลกแล้ว แดนเออาหามาเต้าปูลงมายังโลกและในนั้นมีมนุษย์เผ่าพันธุ์ต่างๆ อยู่มากมาย
3. แบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน โครงเรื่องประเภทนี้ไม่กล่าวถึงการสร้างโลก แต่เน้นกำเนิดมนุษย์ว่าเป็นลูกหลานของเทวดาหรือพรหมที่ลงมากินจวนดินหอมแล้ว กลับสวรรค์ไม่ได้

ซึ่งจากตำนานประเภทต่างๆ มีการตีความหมายในหลายทางเช่นการ การที่มีความเชื่อเรื่อง การสร้างโลกในลักษณะที่เหมือนกัน ก็อาจจะเป็นกลุ่มชนที่เคยเป็นกลุ่มเดียวกัน หรือมีความสัมพันธ์กันมาก่อนในประวัติศาสตร์ หรือสะท้อนให้เห็นศูนย์อำนาจในประวัติศาสตร์ว่าอยู่ที่แห่งใดได้

และเมื่อมีการแพร่กระจายทางพุทธศาสนาเข้ามา คนบางกลุ่มมีการปรับความเชื่อเกี่ยวกับ ผู้สร้างโลกของคนเข้าหาพุทธศาสนาอย่างสอดคล้อง และอีกมิติหนึ่งของการศึกษาเกี่ยวกับตำนาน การสร้างโลกก็คือ ตำนานการสร้างโลกสามารถแสดงถึงระบบของวิถีชีวิตและสังคมประเพณีเป็น ข้อมูลที่มีคุณค่าในการศึกษาวัฒนธรรมทางความคิดความเชื่อชาวบ้านได้ด้วยเช่นกัน

จากการศึกษาเรื่อง “ตำนานการสร้างโลกของคนไทย : ตัวอย่างการศึกษาวรรณกรรมจาก ตำนาน” ศิราพร ได้ข้อสรุปว่า ตำนานสร้างโลกของคนไทยสะท้อนระบบคิดและวัฒนธรรมของคนไทยหลายประการคือ

1. แสดงให้เห็นว่าคนไทยดั้งเดิมที่กระจายกันอยู่ตามที่ต่างๆ ล้วนมีความเชื่อดั้งเดิมเรื่องมี ผู้สร้างโลก ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของปู่สังกะสา – ย่าสังกะสีสร้างโลก สร้างมนุษย์ หรือปู่แณที่นำน้ำเต้าที่บรรจุมนุษย์ไว้ลงมายังโลก
2. ตำนานสามารถสะท้อนระบบคิดและความเชื่อที่อธิบายให้เห็นว่าคนไทยเป็น “ลูกฟ้า” มีชาติกำเนิดและความสัมพันธ์กับสวรรค์ ตำนานของคนไทยบางกลุ่มเน้นให้เห็นว่าผู้ปกครองเป็นผู้ที่ฟ้าส่งลงมา หรือสืบเชื้อสายมาจากเทวดาบนสวรรค์ ในแง่นี้ตำนาน สร้างโลกจึงอธิบายสถานภาพทางสังคมของคนไทยและผู้ปกครองที่เป็นชาติพันธุ์ไท
3. ตำนานสร้างโลกเกือบทุกกลุ่มสอดคล้องเรื่องปู่ย่า หรือแณสอนให้คนไทยทำนาปลูก ข้าว เป็นหลักฐานที่ทำให้เห็นว่าวัฒนธรรมข้าวเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับวัฒนธรรมไทยมาตั้งแต่ ต้น

ทางมุมมองมิติตั้งคณและวัฒนธรรม อาพันธ์ กาญจนพันธุ์ (2535) ได้ศึกษาความเชื่อดั้งเดิม ของชาวล้านนาจากตำนานและพิธีกรรมของชาวล้านนาพบว่า ความเชื่อดั้งเดิมหรือความเชื่อพื้น

ฐานที่ชาวล้านนาใช้เป็นภาษาในการแสดง คุณค่า อารมณ์ และความรู้สึก ต่อการปรับตัว และการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอในสังคมล้านนานั้น ผูกพันอย่างใกล้ชิดกับอุดมการณ์เกี่ยวกับอำนาจ และประกอบกันเป็นระบบศีลธรรมของสังคม ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวสามารถจำแนกตามลักษณะของ อุดมการณ์เกี่ยวกับอำนาจได้ 5 ประการด้วยกันคือ

1. ความเชื่อเกี่ยวกับต้นกำเนิดของมนุษย์และชนชาติ (*Myths of origin*) แบ่งได้เป็น 3 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกมนุษย์เกิดจากสิ่งของในธรรมชาติ เช่น พืชและสัตว์ ลักษณะที่สองจะเน้นที่มาจากบรรพบุรุษที่เป็นมนุษย์คู่แรก และลักษณะที่สามเกิดจากพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นผู้สร้าง ความแตกต่างของเรื่องราวเกี่ยวกับต้นกำเนิดของมนุษย์ เป็นภาพสะท้อนถึงพัฒนาการของสังคม และจักรวาลความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และธรรมชาติ

นิทานปรัมปราเกี่ยวกับต้นกำเนิดของมนุษย์ จะให้ความสำคัญกับชนชั้นผู้ปกครอง ว่าเกิดจากบรรพชนคู่แรกหรือไม่ก็เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ในขณะที่สามัญชนจะเกิดจากพืชหรือสัตว์ในธรรมชาติ ซึ่งเป็นการอธิบายความคิดในเรื่องพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ ที่เริ่มจากชุมชนในสภาวะธรรมชาติ และเปลี่ยนมาเป็นชุมชนที่ปกครองโดยหัวหน้ากลุ่มเครือญาติ จนสุดท้ายพัฒนาขึ้นเป็นรัฐ

ขณะเดียวกันก็ได้สอดแทรกความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาลวิทยาไว้ด้วย คือ ในสังคมยุคแรกชาวพื้นเมืองมักจะเห็นโลกทางสังคมของมนุษย์ ธรรมชาติ และโลกทางความเชื่อเกี่ยวกับจักรวาล (Cosmic world) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้นมนุษย์ที่เกิดจากพืชและสัตว์จึงเป็นพี่น้องกันได้ ขณะที่ผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ในโลกของจักรวาลเป็นบุคคลธรรมดา และเมื่อสังคมพัฒนาขึ้นเป็นสังคมที่มีหัวหน้า มีกลุ่มตระกูลเป็นผู้นำก็มีลักษณะไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อพัฒนาถึงขั้นสังคมรัฐแล้ว โลกทางสังคมมนุษย์กับโลกของจักรวาลจะแยกออกจากกันเด็ดขาด ทำให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นอำนาจจากภายนอกที่มนุษย์อาจติดต่อได้ด้วยการฮ้อนวอน บวงสรวง หรือเช่นสังเวทเท่านั้น

2. ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจของความอุดมสมบูรณ์ ในสังคมเกษตร ความอุดมสมบูรณ์เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตในอุดมคติ ด้วยเหตุนี้จึงมีความเชื่อว่ามีอำนาจที่อาจจะส่งผลกระทบต่อความมั่นคงอยู่อย่างค้ำคอเนื่องของชุมชน และได้ผลิตซ้ำอุดมการณ์ดังกล่าวออกมาในรูปของสัญลักษณ์ทางความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ

ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์มักจะแสดงออกมาในรูปของจารีตประเพณีและความเชื่อเรื่องของข้อกำหนด ที่ชาวล้านนาเรียกว่า “จิต” ซึ่งเป็นข้อห้ามที่มีต่อการกระทำใดๆ ที่อาจส่ง

ผลกระทบต่อความสมดุลของบุคคลและชุมชน หรือดุลยภาพระหว่างเพศ เพราะมีความเชื่อว่าดุลยภาพดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญของความอุดมสมบูรณ์ อีกด้านหนึ่งจารีตความเชื่อนี้จะเป็นการควบคุมพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล มิให้ละเมิดครรลองต่างๆ ของชุมชน รวมทั้งเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างเพศ และผู้คนในชุมชนให้ได้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม

พลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์นี้ แสดงออกได้อย่างชัดเจนในพิธีกรรมหลายอย่าง ที่สำคัญคือ พิธีกรรมในการพยากรณ์ และสิ่งของที่ใช้ประกอบพิธีกรรมมักจะเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เช่น หม้อนึ่งข้าว และไข่ เป็นต้น แต่ในระยะหลัง ได้นำความเชื่อเรื่องผีมาผสม โดยอธิบายอำนาจของเครื่องประกอบพิธีว่า เป็นอำนาจของผีบรรพบุรุษ

3. ความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ ขวัญมีความสำคัญมากในการอธิบายระบบความคิดต่างๆ ในสังคม เพราะสะท้อนลักษณะความเชื่อดั้งเดิมที่ว่า ขวัญเป็นพลังที่ช่วยทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างมีชีวิต ความคิดนี้ไม่ได้แยกระหว่างโลกทางวัตถุกับโลกทางจิตใจ ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ สิ่งของ บ้านเมือง ล้วนแล้วแต่มีขวัญในตัวเองเหมือนกันหมด แต่ความหมายของขวัญก็มีความหลากหลาย และสิ้นไหลไปได้ตามบริบทต่างๆ ของพัฒนาการทางสังคม ดังนั้นเมื่อความเชื่อเรื่องขวัญไปผสมผสานกับความเชื่อทางวัฒนธรรมอื่นๆ พิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญในแต่ละพื้นที่จึงแสดงออกมาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป

ขวัญเป็นความเชื่อพื้นฐานในสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท มีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในเรื่องของชีวิต และความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นรากฐานของความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์

4. ความเชื่อในยุคอุดมคติและการปลดปล่อย ความเชื่อกรณีนี้จะแสดงออกมาในรูปของขบวนการต่อสู้เพื่อสังคมอุดมคติ (Millenarian movement) ความเชื่อนี้สะท้อนลักษณะความคิดแบบดั้งเดิม (Primitive mind) บางประการ เช่น ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของโลกจิตใจกับพื้นพิภพ ผู้ร่วมขบวนการคิดว่า โลกอุดมคติจะเกิดจริงในโลกนี้ได้ โดยมีผู้ปลดปล่อย ซึ่งมักมีลักษณะของวีรชนทางวัฒนธรรม (Cultural hero) หรือผีบรรพชน เป็นผู้นำเอาความสมบูรณ์อันเที่ยงแท้ไม่เปลี่ยนแปลงมาให้ในโลก นั่นคือผู้ปลดปล่อยทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโลกของจิตใจกับโลกทางวัตถุ เพื่อปลดปล่อยให้ผู้คนพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ในสังคมล้านนามีความเชื่อเรื่องของคนบุญ และมีขบวนการเคลื่อนไหว ความคิดนี้เกี่ยวข้องกับความคิดเรื่องอำนาจที่มีรากฐานมาจากพัฒนาการของชุมชนดั้งเดิมในล้านนาเอง อำนาจที่แฝงอยู่ในความเชื่อเรื่องคนบุญนั้น เป็นศักยภาพที่ดำรงอยู่ในชุมชนตั้งแต่ครั้งที่ยังมีสภาพเป็นชุมชน

ชนดั้งเดิม เพราะเป็นรากฐานของการผลิตซ้ำความเป็นผู้นำชุมชน อำนาจดังกล่าว ทานาเบ้ (2529) เรียกว่า อำนาจศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งแตกต่างจากอำนาจทางการเมืองหรือทางเศรษฐกิจ และจะมองเห็นได้โดยผ่านพิธีกรรม หรือขบวนการทางสังคมเท่านั้น เพราะเป็นการมองอำนาจในแง่ของอุดมการณ์ปฏิบัติการ (Practical ideology)

5. ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผี การนับถือผีเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่สำคัญมากในสังคมของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย ชาวล้านนาเชื่อว่าผีเป็นตัวแทนอำนาจจากภายนอกที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของมนุษย์ ความเชื่อเกี่ยวกับผีแบบดั้งเดิมน่าจะมีหลักการใกล้เคียงกับความเชื่อดั้งเดิมอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ ความเชื่อเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์และขวัญ ซึ่งมีความกลมกลืนกันระหว่างโลกวัตถุกับโลกจิตใจ

ลักษณะของการนับถือผีอีกประการหนึ่งที่แสดงว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิมก็คือ การมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือบรรพชน ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของชุมชนแบบเครือญาติ เช่น การเคารพนับถือผีคำ ผีคันตระกูล ความเชื่อในผีบรรพชนระดับเครือญาตินี้ได้ขยายขอบเขตออกไปจนกลายมาเป็นการนับถือผีอารักษ์ของหน่วยทางสังคมที่ใหญ่ขึ้น เมื่อเกิดมีชุมชนเมือง ผีบรรพชนของผู้ปกครองเมืองก็ได้รับการยกย่องให้เป็นผีเสื้อเมือง

ความเชื่อเรื่องผีเป็นการดอกลำอวดอุดมการณ์ความเชื่อแบบเดิม โดยเฉพาะการเคารพธรรมชาติ บรรพชน และความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ทำให้การนับถือผีถูกผลิตซ้ำอย่างมั่นคงเรื่อยมาจนกลายเป็นอุดมการณ์หลักด้านหนึ่งของสังคมล้านนาที่เคียงคู่กับพุทธศาสนามาอย่างยาวนาน แต่การนับถือผีในล้านนาก็มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ที่สำคัญที่สุดคือ จากเดิมที่เคยเป็นเรื่องอุดมการณ์ของรัฐได้เปลี่ยนมาเป็นอุดมการณ์ระดับบ้านมากขึ้น โดยมีชุมชน กลุ่มเครือญาติ และปัจเจกชนเป็นผู้ที่สืบสานต่อ

อภิญา เฟื่องฟูสกุล (2543) “นิทานปรัมปรา” เป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมาเกี่ยวกับกำเนิดของสังคมหรือมนุษย์ ซึ่งนิทานปรัมปรมีบทบาททางสังคมได้หลายลักษณะ เช่น การช่วยลดความขัดแย้งทางสังคมได้ ยกตัวอย่างงานของ มาลีนาสกีที่ศึกษานิทานปรัมปราของพวกโทบริ อันว่า การหาข้อยุติในการขัดแย้งเรื่องที่ดิน โดยใช้นิทานปรัมปราที่ว่าแต่ละกลุ่มเครือญาติมีบรรพบุรุษที่เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ชนิดต่างๆ โผล่จากใต้ดินขึ้นมาใจจุดที่ต่างกันนั้นมาเป็นตัวหยุดข้อพิพาท

รวมทั้งบทบาทอีกอย่างหนึ่งของนิทานปรัมปรา คือ อาจจะสะท้อนถึงวิถีคิดระดับลึกของมนุษย์ ซึ่งแนวคิดโครงสร้างนิยมเห็นว่ามีลักษณะเป็นคู่ตรงข้ามกัน อย่างเช่นนิทานปรัมปราที่มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงการขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งมีการทำร้ายและลงโทษซึ่งกันและกัน แต่ก็

มีบางส่วนที่ทั้งมนุษย์และธรรมชาติมีความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนต่อกัน ดังนั้นจึงเป็นความสัมพันธ์
 อย่างเป็นพลวัตรตลอดเวลา

นอกจากตัวเนื้อหาของนิทานปรัมปราที่สามารถนำมาตีความสะท้อนถึงลักษณะต่างๆ ของ
 สังคมได้แล้ว ผู้แต่งนิทานปรัมปรายังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีความสำคัญ เพราะว่าการแต่ง
 เนื้อหา และการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของนิทานก็สามารถที่จะสะท้อนถึงการต่อสู้เชิงสังคมวัฒนธรรมได้ เช่น
 การบอกถึงความสัมพันธ์ของตนเองกับอำนาจจากหน่วยทางสังคมอื่นว่าอยู่ใน
 ลักษณะที่มีความปรองดองกันหรือขัดแย้งและมีการต่อต้านกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่านิทานปรัมปรา
 เป็นภาษาสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับสังคมได้หลายมิติ และสามารถหาเนื้อหาของ การเชื่อมต่อและมี
 บทบาททางสังคมเนื่องจากเหตุการณ์และสภาพแวดล้อมในปัจจุบันได้

แนวคิดและทฤษฎีประเด็นความเป็นชายขอบ

สุริชัย หวันแก้ว (2543) ให้คำจำกัดความการเป็นชายขอบ (Marginality) ว่ามีความหมายที่
 หลากหลายกันออกไป ทั้งความเป็นชายขอบที่พิจารณาจากมิติพื้นที่ มิติทางเศรษฐกิจ การเมือง
 สังคมวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ฯลฯ เฉพาะแค่ในแง่ของมิติพื้นที่ ก็อาจจะมองได้ทั้งในแง่พื้นที่ทาง
 ภูมิศาสตร์ และพื้นที่ทางความคิด ซึ่งต่างก็ปรากฏกระบวนการกลายเป็นชายขอบด้วยกันทั้งสิ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2543) กล่าวว่าถึงจะมีการนิยามความหมายที่หลากหลายอย่างไร
 จุบรวมของกระบวนการเป็นชายขอบอย่างหนึ่ง คือ ภาวะชายขอบเป็นมโนทัศน์ทางทฤษฎีที่ให้
 ความเข้าใจอย่างครอบคลุมรอบด้านต่อความสัมพันธ์แห่งอำนาจที่ไม่เสมอภาคกัน แล้วส่งผลให้เกิด
 ความสัมพันธ์ในลักษณะ การกีดกัน ต่อต้าน ต่อรอง ช่วงชิง ระหว่างกลุ่มที่สามารถเข้าถึงอำนาจ
 หลักของสังคม กับกลุ่มที่ไม่สามารถเข้าถึงอำนาจนั้นๆ ได้ ซึ่งมโนทัศน์นี้ไม่ได้จำกัดแค่มิติ
 ของความไม่เสมอภาคทางอำนาจด้านเชื้อชาติ เพศ ชนชั้น เท่านั้น แต่ในสังคมหนึ่งๆ อาจจะมี
 ปรากฏภาวะชายขอบให้เห็นได้อีกในหลายๆ มิติ เช่น ภาวะความเป็นชายขอบของพิธีกรรมและ
 ความเชื่อ ,ภาวะชายขอบของศาสนา เป็นต้น รวมทั้งความเป็นชายขอบอาจจะเกิดจากกระบวนการ
 พยายามที่จะทำให้อะไรบางอย่างเป็นสินค้า (Commoditization)

ความเป็นชายขอบเกิดได้ใน 2 ทิศทางที่ตรงกันข้ามกัน คือ ทิศทางแรก ความเป็นชาย
 ขอบเกิดจากการถูกกีดกัน ถูกลดอำนาจ หรือถูกเบียดขับ เช่น กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ที่ถูกกีดกันให้
 ออกจากสังคม และในทิศทางที่สอง ความเป็นชายขอบเกิดขึ้นจากการถูกดึงเข้าร่วมกระบวน
 การ เป็นทิศทางที่ตรงกันข้ามกับทิศทางแรก เช่น การดึงเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นเข้าร่วมกระบวน
 การพัฒนาประเทศ หรือดึงเอามาเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมการตลาดการท่องเที่ยว ดังนั้น

กระบวนการเกิดเป็นชายขอบจึงไม่ได้เกิดเพราะถูกกีดกันอย่างเดียว แต่เกิดจากกระบวนการทั้งด้านที่กีดกันออกไป และด้านที่ดึงเข้ามา ประเด็นสำคัญคือ เงื่อนไขบริบท และสาเหตุอะไรที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ชายขอบ (อานันท์ 2543 : 1)

การเกิดกระบวนการเป็นชายขอบนั้นมักจะเกิดขึ้นจากสาเหตุหลักๆ ที่เป็นพลังผลักดันที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์ความเป็นชายขอบตามมาก็คือ กระบวนการสร้างรัฐชาติ ,กระบวนการพัฒนาแนวพัฒนานิยม และกระบวนการโลกาภิวัตน์ กระบวนการเชิงโครงสร้างเหล่านี้ไม่ได้มีพัฒนาการที่แยกขาดจากกันอย่างสิ้นเชิง แต่เป็นกระบวนการที่เคลื่อนตัวทับซ้อนและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้งสืบเนื่องต่อกันมา (สุริชัย หวันแก้ว, 2543 : 82)

ทวิช จตุรพฤกษ์ (2541) ศึกษาเรื่อง “เสียงจากคนชายขอบ” พยายามที่จะสะท้อนเสียงจากชนชายขอบที่ถูกการพัฒนาใหม่นุกเข้าไปเปลี่ยนวิถีชีวิตวิถีปฏิบัติออกไปสู่สังคม เป็นการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาว่าด้วยการปรับตัวทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวเขายากจนที่กำลังตกอยู่ในภาวะตกขอบทางสังคม (Marginalization) ซึ่งนอกจากเป็นคนชายขอบที่อาศัยอยู่ตามชายแดนประเทศไทยแล้ว ยังเป็นคนชายขอบของการพัฒนาด้วย

ทวิช มุ่งวิเคราะห์พลังของพิธีกรรมที่ชาวลิซอใช้เป็นเวทินิยามปัญหา และตีความสถานการณ์เพื่อสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์ ในบริบทที่ชุมชนไร้อำนาจในการจัดการทรัพยากร และปัจเจกบุคคลสูญเสียศักดิ์ศรีของความเป็นคน โดยใช้แนวคิดที่มีลักษณะเคลื่อนไหว 3 ประการ คือ แนวคิดว่าด้วยอำนาจ แนวคิดว่าด้วยความเป็นชาติพันธุ์ และแนวคิดว่าด้วยการปรับเปลี่ยนอำนาจของพิธีกรรม ในการวิเคราะห์พลังของพิธีกรรมทั้ง 3 ระดับ ได้แก่ ชุมชน คราวเรือน และปัจเจกบุคคล โดยใช้วิธีสังเกตอย่างมีส่วนร่วมควบคู่ไปกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ผลการวิจัยสามารถสรุปได้เป็น 3 ประเด็น คือ ประเด็นแรก การปรับเปลี่ยนโลกทัศน์ทางโครงสร้างจักรวาลวิทยา โดยขยายพื้นที่ทางวัฒนธรรม มีการรับเอาองค์ประกอบทางความเชื่อบางอย่างจากวัฒนธรรมที่มีอำนาจมากกว่า เพื่อเพิ่มอำนาจในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ชาวลิซอได้ปรับเปลี่ยนอำนาจของวัฒนธรรมไทย ซึ่งมีการครอบงำให้เข้ามาอยู่ในบริบทของท้องถิ่น มีการแสดงออกผ่านกระบวนการปะทะประสานทางอุดมการณ์ระหว่างอำนาจครอบงำและอำนาจท้องถิ่น เช่นการรับเอาพระพุทธรูปซึ่งเป็นวัฒนธรรมไทยมาประดิษฐานไว้ภายในบ้านเคียงข้างผิบรรพบุรุษของตัวเอง

ประเด็นที่สอง การตีความสำนึกของชาติพันธุ์ในบริบทใหม่ เป็นต้นว่า ชาวลิซอได้มีการปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ของอาปาหุมือ หรือศาลผีเสื้อบ้าน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นชุมชนของชาวลิซอทั่วไปให้มีลักษณะทันสมัย เพื่อจะได้มีสถานภาพที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลมาจากปัจจัยจากภายนอกมากยิ่งขึ้น การตีความภาวะมีมลทินทางสังคมของคราวเรือนที่ซื้อ

ของใหม่มาทำให้ดูเหมือนกับว่าเป็นของเก่าแล้วไปขายให้กับนักท่องเที่ยวว่าเป็นการกระทำที่ขัดกับกฎจารีต และเห็นว่าการไปอยู่ในเมืองเป็นประจำจะมีความเจ็บป่วย ฯลฯ

ประเด็นที่สาม คือ เกิดการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งปรากฏอยู่ใน 3 ระดับ คือ ระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ชาวบ้านกับเพื่อนบ้าน ตลอดจนสามัคคีกับภรรยา

แนวคิดและทฤษฎีประเด็นการช่วงชิงความหมาย

กระบวนการช่วงชิงความหมายใหม่ เป็นการให้ความหมายใหม่ของคนกลุ่มต่างๆ หรือแม้แต่ในระดับปัจเจกบุคคล ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาทั้งในอดีตและปัจจุบัน การช่วงชิงความหมายใหม่โดยใช้พิธีกรรมเป็นเวทีมีอยู่ในทุกสังคม ซึ่งสามารถแสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นแฝงอยู่ในระบบคิด หรือแสดงออกผ่านพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน

อารียา เสวคามร์ (2542) ศึกษาเรื่อง “ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน” ได้ผลสรุปว่าพิธีกรรมผ้าป่าข้าว เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่เป็นเวทีให้ชุมชนได้แสดงออกซึ่งอำนาจความเป็นตัวตน โดยผ่านการช่วงชิงการให้ความหมายข้าวและการทำบุญในกระบวนการผ้าป่าข้าว และได้มีการผสมผสานแนวคิดที่มีอยู่เดิมในชุมชนที่มีความหลากหลายและนำมาให้ความหมายใหม่ ซึ่งสามารถทำให้ชาวบ้านรับรู้ความเป็นไปตามสภาพความเป็นจริงของชุมชนมากขึ้น รวมทั้งสามารถสร้างความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการต่อสู้ในผ้าป่าข้าว ทำให้ชาวบ้านสามารถเป็นผู้กระทำได้มากขึ้นหรือมีบทบาทเชิงรุกต่อการพัฒนาภายใต้การพัฒนาที่พวกเขาตกเป็นผู้กระทำ และมองเห็นทางเลือกในการพัฒนา

ในพิธีกรรมผ้าป่าข้าวพบการให้ความหมายใหม่ของกลุ่มคนต่างๆ เป็นการให้ความหมายที่ไม่ตายตัวหรือหยุดนิ่ง แต่มีความหลากหลายซึ่งขึ้นอยู่กับพื้นฐานของแต่ละกลุ่มคน และมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคม การให้ความหมายใหม่ของพิธีกรรมผ้าป่าข้าว มีทั้งการให้ความหมายใหม่ที่มีความผสมกลมกลืนกัน และส่วนที่ขัดแย้งกัน ซึ่งการศึกษาเชิงการช่วงชิงการให้ความหมายใหม่นี้ ซึ่งการขัดแย้งนั้นจะสะท้อนให้เห็นได้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน และทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ของคนแต่ละกลุ่มที่เปลี่ยนแปลงไป การให้ความหมายใหม่เกี่ยวกับข้าวและการทำบุญในกระบวนการผ้าป่าข้าวจะเชื่อมโยงแนวคิดเกี่ยวกับบุญ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ และความยุติธรรมเข้าด้วยกัน

การช่วงชิงการให้ความหมายผ้าป่าข้าวจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนของตนเอง ในการเผชิญหน้ากับคนอื่นๆ เช่น การให้ความหมายของกลุ่มคนจนที่มองว่าผ้าป่าข้าวทำให้เกิดการช่วยเหลือกันในหมู่บ้านจากอดีตที่ไม่เคยช่วยเหลือกัน แสดงถึงการเรียกร้องของกลุ่มคนจนที่มีต่อ

การช่วยเหลือของกลุ่มคนรวย ส่วนทางด้านคนรวยและคนที่มีฐานะปานกลางมองว่าผ้าป่าข้าวเป็นพันธะทางสังคมหรือการแลกเปลี่ยนตอบแทน และด้านของชาวบ้านที่ออกไปทำงานนอกชุมชนที่ต้องการแสดงออกถึงความมีตัวตนหรือหน้าตา และการยอมรับจากชุมชนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยการแสดงออกผ่านพิธีกรรมที่แสดงถึงการช่วยเหลือชุมชนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เป็นต้น

นอกจากการให้ความหมายใหม่ของความคิดของคนแต่ละกลุ่มที่เป็นนามธรรมแล้ว ยังมีการให้ความหมายใหม่ต่อสิ่งของต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมด้วย เช่น ข้าว ซึ่งถูกให้ความหมายใหม่ว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเงินที่ผ่านพิธีกรรมนี้ก็เป็นสิ่งที่มีความหมายในทางศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน ถ้านำเอไปใช้ในทางไม่ดีก็จะเป็นบาป ทั้งหมดนี้เป็นการรื้อฟื้นความหมายของข้าวที่มีจิตวิญญาณและความศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นแนวคิดเดิมในชุมชนและให้ความหมายใหม่เงินใหม่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ อันเป็นการช่วงชิงการให้ความหมายในระบบทุนนิยมที่ข้าวและเงินเป็นเพียงวัตถุที่ใช้ในการแลกเปลี่ยน

บทที่ 3

พื้นที่ และพัฒนาการศาสนาและความเชื่อในสังคมหลวงพระบาง

พัฒนาการศาสนาและความเชื่อ

วัฒนธรรมลาวเป็นวัฒนธรรมหนึ่งที่มีลำดับขั้นของการพัฒนาการให้เห็นอย่างเป็นขั้นเป็นตอน จากที่เคยเป็นรูปแบบพิธีกรรม ความเชื่อ และศาสนาในระบบท้องถิ่นดั้งเดิม ต่อมาได้มีการพัฒนาการมากขึ้น และสอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนของโครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมกระแสหลักที่แพร่กระจายเข้ามา

พื้นฐานระบบความเชื่อในสมัยโบราณของลาว ส่วนใหญ่จะเป็นความเชื่อถือแบบจิตนิยม มีการเชื่อถือผีฟ้าผีดิน, ผีพ่อผีแม่หรือผีบรรพบุรุษ, ผีมหัศจรรย์หลักเมือง เป็นศาสนาดั้งเดิมของสังคมลาว โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ที่เชื่อกันว่า เมื่อคนตายไปแล้ว ถึงร่างกายก็สลายสุมพังไป แต่ดวงวิญญาณยังคงอยู่ และวิญญาณนั้นก็สามารถติดต่อสัมพันธ์กับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ โดยที่วิญญาณนั้นจะคอยช่วยเหลือลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข รวมทั้งความเชื่อเรื่องผีฟ้าผีดิน ที่เป็นผีบนสวรรค์มีพลังอำนาจคอยควบคุมมนุษย์และสรรพสิ่ง หรือความเชื่อเกี่ยวกับผีมหัศจรรย์หลักเมืองที่เป็นผู้คุ้มครองประชาชนในบ้านเมืองของคนให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ระบบความเชื่อในลักษณะนี้ของคนลาวได้มีการสืบทอดต่อๆ กันมา จนเป็นสืบทอดประเพณีอย่างหนึ่งที่ยังประเพณีปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน

และเมื่อวัฒนธรรมอินเดียได้แพร่กระจายเข้ามา โดยเฉพาะในเรื่องของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู กับศาสนาพุทธ ทำให้สังคมลาวนำความเชื่อเหล่านั้นมาประยุกต์ผสมกับความเชื่อดั้งเดิมของคน จนเป็นรูปแบบระบบความเชื่อที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และเป็นพื้นฐานทางระบบความเชื่อที่สืบทอดต่อๆ กันมา

ในศตวรรษที่ 5 ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์เข้ามาในลาวอย่างชัดเจน โดยที่ศาสนาพราหมณ์ ให้การนับถือเทพเจ้า 3 องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ (หรือพระนารายณ์) และพระศิวะ ศาสนาพราหมณ์มีศูนย์กลางอยู่ที่วัดพูจำปาสักของลาวตอนใต้และที่เวียงจันทน์ ในศตวรรษที่ 6 ศาสนาพราหมณ์รุ่งเรืองมากขึ้น ถึงขั้นมีประเพณีบวงสรวงในรูปแบบต่างๆ เพื่อขอพรจากเทพเจ้าให้ช่วยคุ้มครองการดำเนินชีวิตของตัวเองและครอบครัว รวมทั้งช่วยปัดเป่าภัยอันตรายที่

อาจจะเกิดกับตนเอง และครอบครัวให้หมดไป มีการขอโชคลาภที่ตัวเองปรารถนา -พร้อมทั้งเกิดกับภริยาโดยพระเวทย์ต่างๆ ความศรัทธาในศาสนานี้บางส่วนยังได้มีการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน (กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม, 2000 : 70)

อีกศาสนาหนึ่งที่เข้ามาในลาว จนกลายมาเป็นศาสนาหลักของสังคมลาว และมีอิทธิพลต่อระบบความเชื่อ และการดำเนินชีวิตของคนลาวอย่างมาก ก็คือ ศาสนาพุทธ ในจารึกประวัติศาสตร์ กล่าวว่า ในศตวรรษที่ 7-8 ศาสนาพุทธเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในเขตลาวได้ และในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงและสาขาเป็นอย่างมาก มีการสร้างวัด พระพุทธรูป ศิลปวัตถุตามความเชื่อของศาสนา ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ไม่มีเทพเจ้า แล้วไม่ยอมรับอำนาจของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ แต่ยอมรับในความสามารถของมนุษย์ รวมทั้งมีการต่อต้านชนชั้นวรรณะของสังคม ซึ่งหลักการนี้เป็นปัจจัยหนึ่งที่สอดคล้องต่ออุดมการณ์ของลัทธิปกครองระบบสังคมนิยมของลาวในช่วงเวลาต่อมา จึงทำให้พรรคคอมมิวนิสต์ยอมรับให้มีการนับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาหลักของสังคม

ซึ่งทั้งนี้จะขออธิบายให้เห็นโครงสร้างของระบบความเชื่อของคนลาวตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันอย่างเป็นลำดับขั้นตามระยะเวลา และรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อต่างๆ ในสังคม

ตำนานการสร้างเมือง และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ตามพงศาวดารล้านช้างมีการกล่าวถึงตำนานการสร้างเมืองหลวงพระบาง ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกำหนดเขตแดนของเมือง ด้วยการนิยามพื้นที่เหล่านั้นให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และการให้ความหมายแก่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็คือ เป็นพื้นที่ของผีบรรพบุรุษหรือผีอารักษ์

“ยังมีพระฤๅษี 6 คน ได้เดินทางไปดูสถานที่เพื่อจะสร้างบ้านสร้างเมือง และได้เห็นภูเขาถูกหนึ่งมีความใหญ่โตกว่าภูเขาทั้งหลาย มีชื่อเรียกว่า พูซวง หรือส่วง มีน้ำไหลเลียบบภูเขาลงสู่แม่น้ำโขงที่ปากคาน สถานที่มีคันทองคันใหญ่คันหนึ่งสูงกว่าคันไม้ทั้งหมด กล่าวกันว่าวัดโดยรอบคันไม้ได้ 107 วา เจ้าฤๅษี 6 คนจึงพูดขึ้นว่า สถานที่นี้สมควรจะสร้างปราสาทสำหรับกษัตริย์เจ้าผู้ปกครองเมือง ผู้เป็นเจ้าผู้ศาสนาโคตะมะในภายหน้า ฤๅษีทั้งหลายคิดคั่งนั้นแล้วก็ถือเอาก่อนหิน 3 ก้อนเป็นนิมิตรหมายอันดี ก้อนที่หนึ่งเอาผาขวาง ก้อนที่สองเอาผาเดี่ยว ก้อนที่สามเอาปลายชี้ขึ้นฟ้า แล้วพระฤๅษีทั้ง 6 คนก็หนีไป ต่อมาเมื่อเจ้าฤๅษี 2 พี่น้องมาปักหลักเพื่อสร้างบ้านเมืองขึ้นอีก โดยหลักที่ปักไว้ทางทิศตะวันออกบอกว่าเป็นหลักมั่นหลักยืน

หลักที่สองปักไว้ที่นาไร่เคียว (บริเวณวัดวิชุนในปัจจุบัน) และหลักที่สามปักไว้ ณ ปากห้วยโสม" (โครงการเอเชียศึกษา 2539)

นอกจากนั้นก็กล่าวถึงกลุ่มคนดั้งเดิมที่เคยอยู่อาศัยในพื้นที่นี้ หรือกลุ่มคนอื่นๆ ที่เคยเข้ามาอยู่อาศัย เช่นเรื่อง

“ยังมีพญาอัษฎคนหนึ่งชื่อนันทา มาจากเมืองสีลังกา (เกาะสีลังกา) มีตระกูลว่า ขวา และมีเมียชื่อนางพาลาหรือมหาเทวี และมีลูกสาวคนหนึ่งชื่อว่า นางกังรี เมื่อพญาอัษฎนันทาตายแล้วนางพาลาผู้เป็นหม้ายได้แต่งงานใหม่กับพระยาแห่งอินทปัตถนคร และลูกของพระยาอินทปัตถนคร ชื่อว่า ท้าวพุทธะเสนแต่งงานกับนางกังรี นิทานเรื่องนี้ยังเล่าว่า พญาอัษฎนันทาตัวเองที่ได้ปกครองเมืองขวาเป็นคนแรก เมืองนี้จึงชื่อว่า “เมืองขวา” เพราะพระยาอัษฎนันทามีตระกูลว่า “ขวา” เป็นกษัตริย์องค์แรกที่ปกครองเมืองขวา” (โครงการเอเชียศึกษา 2539)

หรือเรื่องของตระกูลนาทที่เคยอยู่อาศัยในดินแดนมาก่อน โดยแสดงในตำนานเรื่องของนาท

“ยังมีพญาภูเหล็กมตัวหนึ่งอาศัยอยู่ในถ้ำพูซวง ได้แต่งงานกับนางเจือกที่อาศัยอยู่ที่พูซ้าง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของฝั่งแม่น้ำคาน มีลูกชายคนหนึ่งชื่อว่าอ้ายสีพี และลูกสาวชื่อว่าเอื้อยพิไล สองอ้ายเอื้อยได้แต่งงานกันเกิดลูกชายมาคนหนึ่งชื่อว่าอ้ายสะลีกกิก และมีลูกสาวชื่อว่าเอื้อยสะคิมฟ้า พวกเขาทั้งสองได้แต่งงานกัน มีลูกชายชื่อว่าอ้ายเจ็ดไห และลูกสาวชื่อว่าเอื้อยปากกว้างหุรี เขาทั้งสองได้แต่งงานกันและปกครองเมืองขวา เป็นกษัตริย์องค์ที่สองที่ปกครองเมืองขวาชื่อว่าองค์พญานาค” (โครงการเอเชียศึกษา 2539)

เรื่องของนาทตามความเชื่อของชาวหลวงพระบาง เป็นเรื่องที่ทำให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องศิบรรพบุรุษ และศิอารักษ์เมืองอีกเรื่องหนึ่ง จนแสดงออกมาในรูปแบบพิธีกรรมบูชาต่างๆ จนกระทั่งในปัจจุบันชาวบ้านหลวงพระบางก็ยังคงมีความเชื่อกันว่าในพื้นที่ของน้ำจืดต่างๆ มีนาคคอยเป็นผู้ปกปักรักษาพื้นที่นั้นอยู่

ความเชื่อเรื่องนาคนในหลวงพระบาง

“เรือนตั้งหิน กินข้าวเหนียว เชื้อวคำ นับถือนาค”

เป็นสำนวนหนึ่งที่บ่งบอกความเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชนชาติลาวที่แตกต่างจากวัฒนธรรมของชนชาติอื่นๆ โกล้เคียง คือการสร้างบ้านที่เสาเรือนจะต้องตั้งอยู่บนหิน เพื่อป้องกันปลวกจากดินทำลายเนื้อไม้เสาให้ผุพังได้ง่าย ส่วนเรื่องอาหารการกินคนลาวกินข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก เพราะข้าวเหนียวหรือข้าวไร่ เป็นข้าวที่เหมาะสมกับการปลูกในพื้นที่ที่มีที่ราบน้อย และการกินข้าวเหนียวคนลาวเชื่อว่า ข้าวเหนียวอ้มท้องดี และสามารถทำงานได้ตลอดวันโดยไม่หิวบ่อยๆ ส่วนเรื่องเชื้อวคำนั้นเป็นแบบธรรมเนียมในอดีต ที่นิยมกินหมากจนฟันดำ ในปัจจุบันการกินหมากของคนลาวมิให้เห็นน้อยมาก และเรื่องที่สำคัญอีกเรื่องหนึ่งที่สะท้อนการดำเนินชีวิตของคนลาวได้เป็นอย่างดีคือเรื่องการนับถือนาคว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครองชาวลา โดยเฉพาะเมืองหลวงพระบาง ที่เคยมีชื่อว่า ศรีสัตตนาคหุด หรือแปลว่า เมืองนาคเจ็ดหัว ที่ตั้งตามตำนานการสร้างเมืองที่มีฤาษีมาสอนให้ผู้คนในท้องถิ่นเรียนรู้จักการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และในนั้นมีทั้งยักษ์ พญานาคเจ็ดหัว มนุษย์ และได้นำลักษณะมงคลของพญานาคนั้นมาตั้งเป็นชื่อเมืองต่อไป

ที่น่าสังเกตในวัฒนธรรมของชาวหลวงพระบาง คือการถือ นาค หรือ เจือก เป็นสัญลักษณ์ต้นกำเนิดของชนชาติ ที่มาของความเชื่อเรื่องนาค อาจจะมาจาก ตำนานนาคนในความเชื่อของบรรพบุรุษชนชาติลาว นาคที่มาจากความเชื่อของบรรพบุรุษนั้น หมายถึง เจือกงูตามหัวปลาน้ำล้าธาร และตามท้องถื่นดินนาที่มีฤทธิ์เดช และศักดิ์สิทธิ์

ในตำนานปู่เจ้าตานิ สร้างเมืองล้านช้าง มีข้อความเขียนไว้ว่า “...แล้วเจ้ารักสี (ฤาษี) สองพี่น้องจึงเรียกเอาพระยานาคทั้งหลาย คือ นางคำอยู่ก่ก้อยม นางค่อมอยู่ก่กเฮือ นางผมเผืออยู่เหนือท่าช้าง ท้าวต่งกว้างขวางอยู่ปากคาน ท้าวทองจานอยู่ผาเดียว ท้าวคำเชียงอยู่ผาเขือ ท้าวบุญเอืองอยู่หินกำยฟ้า ท้าวคำหล้าอยู่ผาบัง ท้าวคำปิงอยู่พูช้าง ท้าวบุญกว้างอยู่พูซวง ท้าวบุญยวงอยู่ก้อนมิดแอ่น ท้าวคำแก่นอยู่หินก้อนขวา ท้าวจงลัวอยู่ผาสุนเส้า อุสุภนาคเจ้าเผืออยู่สบดง ท้าวจ่านอยู่เผือรอยพระบาท รวมมี 15 ตระกูล” (หุมพัน รัตนวง 2537 หน้า 4)

จากตำนานที่กล่าวมาจะเห็นว่าคำว่า นาค ที่อยู่ตามสถานที่ต่างๆ เหล่านี้ น่าจะเป็นสัญลักษณ์แทนหัวหน้ากลุ่มชน หรือผู้ปกครองชุมชนในพื้นที่ต่างๆ มากกว่าที่จะหมายถึงงูตามความหมายของคำศัพท์ การใช้สัญลักษณ์นาคแทนผู้นำชุมชน อาจจะมาจากชุมชนในพื้นที่หลวงพระบางมีความสัมพันธ์กับน้ำเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการอุปโลก บริโภค การผลิต

การขนส่งต่าง ความผูกพันนี้ทำให้มีระบบคิคว่าน้ำเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ จึงสร้างสัญลักษณ์เรื่องนาคขึ้นมาเป็นผู้ดูแลลำน้ำสายต่างๆ

รวมทั้งความเชื่อที่ว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีวิญญาณในตัวเอง ดังนั้นเมื่อการดำรงชีวิตประจำวันต้องผูกพันอยู่กับน้ำ ได้รับประโยชน์มากมายจากน้ำ แต่ในขณะเดียวกันบางเวลาก็ได้รับความเสียหาย หรือการทำลายจากน้ำด้วย สิ่งเหล่านี้จึงสนองตอบความเชื่อ และทำให้เกิดการบูชา น้ำ หรือ บูชานาคที่เป็นผู้ปกป้องรักษาแหล่งน้ำนั้น เพื่อให้ตัวเองได้ใช้ประโยชน์จากน้ำอย่างปกติสุขไม่มีอันตรายใด

การปกครอง การช่วงชิงดินแดน และการนำความเชื่อเข้ามาในพื้นที่หลวงพระบาง

พื้นที่หลวงพระบาง นอกจากจะมีตำนานในเรื่องของกลุ่มคนอาศัยอยู่เดิมแล้ว ยังมีตำนานที่เล่าถึงการเข้ามามีสิทธิอำนาจของกลุ่มคนจากดินแดนอื่น และกลุ่มคนที่มีอำนาจเหล่านั้นก็ได้นำเอาวัฒนธรรมและความเชื่อเข้ามาเผยแพร่ในพื้นที่หลวงพระบางอีกด้วย

ตำนานการเข้ามาของคนภายนอกแล้วมีบทบาทต่อรูปแบบการปกครอง ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของพื้นที่หลวงพระบาง มีทั้งเรื่องจันทพนิช ซึ่งเป็นผู้ค้ามาค้าขายแล้วได้เป็นผู้ปกครองเมืองต่อ และเรื่องที่สำคัญที่สุดคือเรื่องการเข้ามาปกครองของขุนลอ ซึ่งเป็นลูกของขุนบรมราชาธิราช

การเข้ามาของขุนลอ ส่งผลถึงรูปแบบการปกครอง และรูปแบบความเชื่ออย่างมาก เพราะมีอ้างอิงตำนานชุดหนึ่งที่อ้างความชอบธรรมของการเข้ามาปกครองของขุนลอได้ นั่นคือ ตำนานขุนบรม และตำนานการสร้างโลกของแอน

ตำนานการสร้างโลกของแอน

“สมัยก่อนโลกมนุษย์และโลกของแอนยังไปมาหาสู่กันได้ ยังมีขุนใหญ่สามคน ผู้หนึ่งชื่อปู่ลาจเชิง ผู้หนึ่งชื่อขุนคาน ผู้หนึ่งชื่อขุนเค็ด อยู่สร้างเมืองลุ่ม ในขณะนั้นแอนตั้งคนใช้ลงมาบอกว่าคนทั้งหลายในเมืองลุ่มเวลากินให้บอกแก่แอน เวลากินขึ้นก็ให้ส่งขากินปลาให้ส่งรอยแก่แอน คนทั้งหลายไม่ยอมทำตาม แอนจึงตั้งคนมาบอกอีกสองสามครั้ง คนก็ยังไม่ทำตามอีก แอนจึงลงโทษด้วยการทำให้น้ำท่วมโลก ปู่ลาจเชิง ขุนคาน ขุนเค็ด รู้ว่าแอนกำลังโกรธตน จึงหาไม้ทำแพเอาลูกเมีย อาหาร ใส่ไว้บนแพ ครั้นน้ำท่วมจนถึงฟ้าจึงพากันไปหาแอน พระยาแอนก็กล่าวถึงสาเหตุที่โกรธให้ฟัง ครั้นนำแพทั้งสามก็ไหว้พระยาแอนขอลงมาเมืองลุ่ม พระยาแอน

จึงให้เขาหลงพร้อมกับให้ความเขาหู้ แล้วเขาก็ลงมาสร้างเมืองนาน้อยอ้อยหนู (คือเมืองแกลง) คว้าตัวนั้นไถนาได้สามปีก็ตาย ไม่นานเท่าใดเกิดเครื่องมือมากน้ำเต้าออกจากกรุงมุกความ ครั้นใหญ่ขึ้นก็แบ่งออกเป็นสองหน่วย อยู่มาปูลางเชิงได้ขึ้นเสียงคนร้องดังอยู่ข้างใน จึงเอาเหล็กเผาไฟแทงเข้าไป คนทั้งหลายก็ออกมา ขุนคานเห็นดังนั้นจึงเอาขวี่ใหญ่ไปตีอ้อผลหนึ่ง ผู้คนก็หลั่งไหลออกมาสามวันสามคืนจึงจะหมด

คนที่อยู่จากภูเหล็กเผาไฟ แบ่งเป็นสองหมู่ หมู่หนึ่งเรียกว่าไทลม อีกหมู่หนึ่งเรียกว่าไทลี้ ส่วนคนที่ออกมาจากภูสี่ แบ่งเป็นสามหมู่ คือ ไทล่อ ไทเลิง ไทกวาง

คนซึ่งออกมาจากหมากน้ำเต้าปุงไม่รู้จักวิธีเลี้ยงดูตัวเอง ปูลางเชิงจึงสั่งสอนวิชาทำมาหากินให้ และบอกให้เขาอยู่กินกันเป็นผัวเมีย เพื่อให้มีลูกต่อไป รวมทั้งสอนให้รู้จักเคารพพ่อแม่และผู้อาวุโส และเมื่อมีใครตายให้มีการทำศพ ผู้ที่ออกมาจากภูสี่ให้เผา ผู้ที่ออกมาจากภูเหล็กชีให้ฝัง

คนเหล่านั้นมีอายุยืนประมาณสามร้อยปี พวกเขาจึงมีจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ปูลานเชิง ขุนคาน ขุนเค็ด จึงขึ้นไปหาพระยาแกลง เพื่อขอให้ส่งคนลงมาช่วยปกครอง พระยาแกลงส่งขุนกะขุนคอง ลงมาปกครอง แต่ขุนทั้งสองก็ไม่มีความสามารถที่จะปกครองได้ พระยาแกลงจึงส่งคนที่มีบุญญาธิการอีกผู้หนึ่งลงมาปกครอง คือ ขุนบรมราชาธิราช” (จารุวรรณ ธรรมวัตร มปป)

ตำนานขุนบรม ต้นกำเนิดตำนานผีบรรพบุรุษ ผีอารักษ์

ตำนานการลงมาของขุนบรม ได้รับการเล่าอย่างน่าตื่นเต้น และเป็นเรื่องที่แสดงความยิ่งใหญ่ มีพลังอำนาจมาก และจากตำนานการลงมาเมืองลุ่มของขุนบรม ทำให้เห็นถึงการระบบความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ ที่แฝงอยู่ในเนื้อเรื่องนั้น ตำนานขุนบรมลงมาเมืองลุ่มกล่าวว่า

“... แกลงหลวงจึงแต่งขุนบรมลงมาครอบครองเมืองลุ่ม พร้อมทั้งมอบนางขมลาให้มาเป็นเมียหลวง นางแอกแคงให้มาเป็นเมียน้อย และมอบเครื่องให้ต่างๆ และผู้รับใช้จำนวนหนึ่ง ในการลงมาเมืองลุ่มนี้ ขุนท่ามะลาด ขุนแสงไปก่อน ขุนอุณ ขุนชะลือขี่ม้าตามหลังข้างขุนบรม ปู่เยอ แม่ย่างาม

แบกขวานไปก่อน เฒ่าไล่ แม่มด จับพรว้า แบกกอบ ถือเสียม ตามหลังปู่เยอ
แม่อย่างาม ทั้งสี่คนมีหน้าที่ปราบผีเปรต ผียักษ์ ผีเสื้อเมือง ก่อนที่ขุนบรมจะ
ลงมาถึง...”(กระทรวงศึกษาและกีฬา, 1989 : 51)

จากตำนานการลงมาครองเมืองลุ่มของขุนบรมนี้ เริ่มมีการกล่าวขานถึงบทบาทและหน้าที่
ของปู่เยอ แม่อย่างาม(ย่าเยอ) เฒ่าไล่ แม่มด ว่าเป็นผู้ที่คอยรับใช้ใกล้ชิดขุนบรม และเป็นผู้ที่เข้ามา
บุกเบิกในพื้นที่นี้ก่อนใคร มีตำนานที่เล่าต่อไปถึงวีรกรรมของปู่เยอ ย่าเยอ ต่อว่า

“ครั้นเมื่อขุนบรมลงมาอยู่ที่น่าน้อยฮ้อยหนูแล้ว ก็พยายามที่จะสร้างบ้านเมืองให้เจริญรุ่ง
เรือง แต่ยังไม่ทันสำเร็จก็เกิดเรือเขากาดเกิดขึ้นปกคลุมฟ้า ทำให้แสงอาทิตย์ไม่สามารถส่องลง
มายังพื้นดินได้ ส่งผลร้ายต่อการดำเนินชีวิตของสรรพสิ่ง เกิดความเดือดร้อนกันถ้วนหน้า ขุน
บรมจึงต้องขึ้นอาศาศหาผู้เก่งกล้ามาทำลายเรือเขากาดทิ้ง ซึ่งปู่เยอย่าเยอก็ขึ้นอาศาศ และกลายเป็น
ตำนานเรื่องปู่เยอย่าเยอตัดเรือเขากาดต่อไป...”

การกระทำของปู่เยอ ย่าเยอ ในครั้งนี้ ส่งผลให้ปู่เยอ ย่าเยอ ได้รับความเคารพนับถือให้
เป็นผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ของสายผู้ปกครอง และชุมชนไปโดยทันที ดังนั้นเมื่อขุนบรมส่งลูก
ทั้ง 7 คน ไปครองเมืองต่างๆ ก็ได้มีการนำความเชื่อผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ปู่เยอ ย่าเยอ นี้มา
ด้วย

ตำนานขุนบรม การสร้างความชอบธรรมทางการปกครอง

ตำนานขุนบรมราชาธิราช เป็นวรรณกรรมที่สร้างขึ้นอย่างมีจุดมุ่งหมายทางการเมือง คือ

1. การเสริมอำนาจผู้นำ โดยมีแนวความคิดว่ากษัตริย์ไม่ใช่สามัญชนธรรมดา แต่เป็น
โอรสสวรรค์มากด้วยบุญญาบารมี จึงอุปปาติกะ คือเกิดเองเพื่อปกครองมนุษย์ พระองค์เป็นเชื้อ
สายของผีฟ้า ดังที่พระเจ้าฟ้ารุ่งเฉลิมพระนามว่าพระเจ้าฟ้าหล้าธรณี บทบาทของขุนบรมคือ ปก
ป้อง คุ้มครอง ให้คุณให้โทษ และอบรมสั่งสอนศีลธรรมตลอดจนงานอาชีพต่างๆ กษัตริย์ใน
ตำนานขุนบรมจึงเป็นผู้มีสถานภาพสูงสุดในสังคม การที่ผู้เรียบเรียงพงสาวดารนำตำนานขุนบรม
มาไว้เป็นขั้นต้นของพงสาวดารจึงเหมาะสมเพราะเป็นการเสนอแนวความคิดว่ากษัตริย์ที่ครองล้าน
ช้าง คือวงศาแห่งผีฟ้าสามัญชนจึงต้องยอมรับในอำนาจว่าเป็นความชอบธรรม

ตำนานขุนบรมกำหนด ชนชั้นบุคคล ไว้สามระดับคือ กษัตริย์ ขุนนาง และไพร่บ้าน
ไทยเมือง พร้อมทั้งกำหนดบทบาทคนสามระดับไว้อย่างชัดเจนคือ

กษัตริย์ เป็นผู้ปกครองที่มีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุข ดังที่แผ่นดินตั้งขุนบรมลงมาปกครองโลกมนุษย์ในขณะที่เกิดความเดือดร้อนวุ่นวาย กษัตริย์จึงเป็นผู้ขจัดความเดือดร้อน และจัดระบบสังคม

ขุนนาง เป็นผู้สนองราชโองการคอยช่วยเหลือกษัตริย์เกี่ยวกับการปกครองและกิจการต่างๆ ขุนนางเป็นข้าบาทที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขถวายชีวิตเป็นราชพลีได้

ไพร่ฟ้าไทยเมือง มีหน้าที่ผลิตสิ่งบริโภคนุโภคเพื่อเลี้ยงตนเอง และบำรุงศาสนาตลอดจนตอบสนองนโยบายของกษัตริย์และขุนนาง

2. ประสานความสัมพันธ์ระหว่างชนพื้นเมืองดั้งเดิมกับชนชาติลาว ชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรล้านช้างคือ ข่า แม้เมื่อขุนลอสร้างเมืองเชียงคองเชียงทอง หรือหลวงพระบางนั้น ทรงทำสงครามชิงดินแดนจากขุนกันฮางหัวหน้าข่าดังความว่า “ขุนลอเอาลิ้นปล่องมาทางน้ำอู หัวหน้าฮอดสบลงหมู่หลังยังอยู่แก้งงอย บางฟ่องลงทางบกฮอดน้ำของผาติ่งสบอู ตั้งทัพลาวกาจออกอยู่ที่นั่นเพื่อจะได้อรับสู้ขุนกันฮางผู้ปกครองเมืองเชียงคองเชียงทอง” และในสมัยหลังเมื่อข่ามีผู้นำที่เข้มแข็งมักจะทำการขบถ และข่าเองเชื่อว่าองค์ธรรมิกราชมาเกิดเป็นผู้นำกอบกู้เอกราชคืนตำนานขุนบรมปลูกฝังมนโนทัศน์เรื่องความเป็นพี่น้องระหว่างข่ากับไทลาว ด้วยเรื่องน้ำเต้าปูงคือ มนุษย์ทั้งหลายออกจากผลน้ำเต้าด้วยวิธีการเจาะรูที่ต่างกันจึงมีสีผิวแตกต่างกัน น้ำเต้าผลแรกแดนนรีใช้เหล็กเผาไฟร้อนจนแดงเจาะผลน้ำเต้าให้เป็นรูมนุษย์ที่ออกจากรูดังกล่าวจึงมีผิวพรรณคล้ำเพราะถูกร้อนด้วยควันไฟ พวกนี้คือพวกข่า มักจะอาศัยอยู่ตามภูเขาหรือเชิงเขา ส่วนน้ำเต้าใบที่สองแดนนรีใช้ส้อมเจาะเป็นรูง่ มนุษย์ที่ออกมาจึงมีผิวขาว คือ ไทลาว

จากเนื้อความดังกล่าวเป็นการอธิบายถึงเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ซึ่งมีความผูกพันเป็นพี่น้องกันควรสมัคสมานสามัคคีกัน แนวคิดนี้ทำให้พวกเขายอมรับและเชื่อว่าเป็นจริง

3. ประสานสัมพันธ์ในหมู่ประชาคมสองฝั่งโขง ตำนานขุนบรมกล่าวถึงการส่งโอรสทั้งเจ็ดไปครองเมืองต่างๆ คือ ล้านช้าง สิบสองพันนา ญวน ลานนา อุตฺทธยา คำม่วน และเชียงขวาง พี่น้องเหล่านี้ขุนบรมผู้เป็นพ่ออุปถัมภ์ไว้ไม่ให้รุกรานกัน ตำนานจึงเอื้อเพื่อต่อการสร้างสันติภาพในกลุ่มเพื่อนบ้านใกล้เคียง โดยเนื้อหาพงศาวดารแล้วประชาชาติเหล่านั้นต่างเป็นทั้งมิตรและศัตรูต่อสู้กันมาเป็นเวลาหลายปีหลายครั้ง เช่น ล้านช้างรบกับญวน พม่ารุกรานล้านช้าง ไทยรุกรานล้านช้างเป็นคั่น ในการทำสัญญาแต่ละครั้งต่างเอ่ยอ้างถึงความสัมพันธ์เมื่อครั้งขุนบรมดั่งปรากฏในเบื้องต้นแห่งพงศาวดารพวนว่า “เจ็ดเจืองถูกขุนบรมราชา ยกน่าน้อยอ้อยหนูลงมายังเมืองเชียงขวางเมื่อจุลศักราชหกสิบตัว เมื่อเจ็ดเจืองถึงเมืองพวนแล้ว พระองค์ได้ขึ้นครองราชย์

สมบัติและปักปันเขตน้ำแดนดินระหว่างเมืองชวากับเมืองพวนไว้แก่กัน (คำหมั้น วงกตรัตนะ “พงศาวดารเมืองพวน” หน้า 7 อ้างใน จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2530 : 80)

ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อผีท้องถิ่นดั้งเดิม กับความเชื่อผีใหม่

เมื่อขุนลอมาครองเมืองชวา หรือ พื้นที่หลวงพระบางในปัจจุบัน เดิมนั้นในพื้นที่นี้ มีชาวท้องถิ่นอาศัยอยู่แล้ว ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเป็นชนเผ่าขมุ หรือพวกข่า และเมื่อขุนลอเข้ามามา อำนาจอย่างสมบูรณ์ ก็เริ่มสร้างบ้านเมืองให้เป็นระเบียบแบบแผนสืบต่อมา

ประเด็นของเรื่องความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าขุนลอได้นำความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ปู่เอยย่าเอยเข้ามาในดินแดนนี้ด้วย เดิมทีในดินแดนนี้ก็มี ความเชื่อในท่านองนี้อยู่แล้ว ซึ่งก็คือความเชื่อเกี่ยวกับนาค แต่เมื่อมีความเชื่อปู่เอยย่าเอยเข้ามา ช้อนทับ ย่อมเกิดความสัมพันธ์ในด้านอุดมการณ์อำนาจ ที่มีทั้งความขัดแย้งและผสมกลมกลืน

ความเชื่อปู่เอยย่าเอยที่เป็นความเชื่อของชนชั้นปกครอง ย่อมมีข้อได้เปรียบกว่า เพราะผู้ปกครองผู้มีอำนาจให้ความเคารพนับถือ และอุปถัมภ์อยู่ ดังนั้น พิธีกรรมและความเชื่อปู่เอยย่าเอย จึงถูกยกขึ้นมาเป็นพิธีกรรมและความเชื่อของชุมชน และยกให้ปู่เอยย่าเอย เป็นผีใหญ่ที่สุดของทุกผีในพื้นที่ และระบบความเชื่อรูปแบบนี้ก็ได้รับการสืบทอดนับถือกันต่อมา ถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงองค์กษัตริย์ผู้ปกครองไปตามกาลเวลา

ความเชื่อเกี่ยวกับผีในฮังคมลาว

ดังนั้นความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ และผีอารักษ์ จึงเป็นระดับหนึ่งในโครงสร้างความเชื่อเรื่อง “ผีและแดน” ซึ่งเป็นความเชื่อหนึ่งที่ใกล้ชิดกับชีวิตประจำวันของคนลาวทุกชนชั้น ไม่ว่าจะเป็นระดับกษัตริย์ผู้ปกครองเมือง ขุนนางข้าราชการ และประชาชนทั่วไปก็ตาม อาจจะกล่าวได้ว่า ศาสดาดั้งเดิมของประชาชนชาวลาวคือ การนับถือผี ความเชื่อของชาวลาวนั้น ผี จะมีอยู่ 32 ชนิด อันมาจากอวัยวะ 32 ประการของมนุษย์ และผีที่มีความสำคัญมากก็คือ

1 **ผีแดนหรือผีฟ้า** เป็นเทวดาที่อยู่บนสวรรค์มีอำนาจเหนือมนุษย์ทั้งหลาย สามารถบันดาลให้เกิดความเป็นไปต่างๆ ทั้งดีและร้ายต่อชีวิตมนุษย์ และสรรพสิ่งได้ ดังนั้นจึงต้องมีพิธีกรรมบูชาแดน เพื่อให้แดนเกิดความเมตตาและส่งผลให้ชีวิตของมนุษย์มีความสุข

เมืองฟ้าเมืองแถมมีพระยาแถม และผีเป็นกำลังที่ศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์เดช รู้ได้ทุกอย่าง บรรดาแถมนี้มีชีวิตอยู่ตั้งแต่ก่อนการเกิดน้ำเกิดดิน เป็นผู้ปั้นแต่งโลกจักรวาล ดินฟ้าอากาศ ปั้นแต่งคนและสัตว์ ผีแถมมีทั้งแถมร้ายและแถมดี แถมร้ายจะคอยลงโทษมนุษย์ แถมดีจะคอยปกป้องรักษามนุษย์ ช่วยปกป้องรักษาบ้านเมืองของประชาชน ในความเป็นจริงแล้วผีและแถมก็คือภัยธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถควบคุมได้ และอาจจะเป็นบรรพบุรุษผู้เก่งกล้าสามารถในสมัยโบราณ ซึ่งได้รับการยอมรับจากประชาชน และยกย่องขึ้นเท่าเทียมกับแถม (กระทรวงศึกษาและกีฬา 1989 : 21)

ผีแถมหรือผีฟ้า นั้น แบ่งออกได้เป็นประเภทใหญ่ๆ 3 ประเภท คือ

แถมหลวงหรือแถมฟ้าดิน เป็นหัวหน้าของแถมทั้งหมด มีหน้าที่คอยดูแลการปฏิบัติงานของแถมให้เป็นไปตามปกติ และตัดสินข้อพิพาทต่างๆ เพื่อให้เกิดความยุติธรรมกับผู้ที่เกี่ยวข้อง

แถมแต่ง แถมนี้เป็นแถมที่สำคัญอีกคนหนึ่ง มีหน้าที่สร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เช่น สร้างการ สร้างงาน สั่งสอนให้คนรู้จักการทำมาหากิน และที่สำคัญคือ สอนให้ขุนบรมมีความรู้ในการปกครองบ้านเมือง

แถมแนม เป็นผู้ตั้งมิ่งขวัญของมนุษย์ ทำให้หญิงชายได้พบรักกัน และกำหนดอายุสั้นยาวของมนุษย์ นอกจากนั้นยังมีแถมอื่นๆ ที่ปรากฏตามตำนานฉบับต่างๆ ที่มีหน้าที่แตกต่างกันไปอีก เช่น แถมคม แถมรัง แถมเชือก แถมชี แถมลอ แถมคว่าง เป็นต้น

การเชื่อและการอธิบายโลกในลักษณะของผีและแถม นั้น เกิดจากแนวคิดในการรับรู้ และตีความในระดับต่ำตามบริบทของความรู้ในอดีต เช่น เมื่อเกิดภัยธรรมชาติขึ้นในชีวิตประจำวันและทำลายชีวิตทรัพย์สินผลผลิต แล้วไม่สามารถอธิบายได้ว่ามันเกิดอะไรขึ้น ก็รู้สึกกลัวและเคารพนับไหวว่าเป็นการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือมนุษย์ ต้องมีการทำพิธีกรรมบูชา เพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นเกิดความยินดี และคอยช่วยเหลือมนุษย์ให้มีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

ดังนั้นอาจจะตีความได้ว่าผีแถมนั้นก็คือธรรมชาติที่มนุษย์ไม่สามารถจะควบคุม คานวณ และอธิบายได้ จึงเกิดความกลัวขึ้นในใจของมนุษย์เอง หรือถ้าจะมองภาพให้แถมมีตัวตน ก็อาจจะตีความในเชิงอธิบายได้อีกลักษณะหนึ่งคือ แถมก็คือ บรรพบุรุษผู้เก่งกล้า ที่สามารถต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และต่อสู้กับสัตว์ร้าย จนทำให้เกิดความสุขสงบในชุมชน พวกเขาก็จะยกย่องคนเหล่านั้นว่าไม่ใช่คนธรรมดา จะต้องมีความกล้าที่ศักดิ์สิทธิ์มาช่วยเหลือ ซึ่งก็โยงไปว่าพวกเขาเหล่านั้นน่าจะเป็นแถม

2. ผีคำหรือผีบรรพบุรุษ เป็นบรรพชนบริวารของแดนลงมานุกเบิกโลกมนุษย์ในยุคแรก ต่อสู้กับปัญหาจนตัวตาย ถูกหลานจึงมีพิธีกรรมเช่นสรวงบูชาดวงวิญญาณของบรรพบุรุษนั้นเป็นประจำ และสร้างห้างสร้างหอไว้บูชา ผีบรรพบุรุษที่สำคัญได้แก่ ผีปู่เยอ ย่าเยอ ผีนาค เป็นต้น

3. ผีมหัศจรรย์หรือผีหลักเมือง เป็นผีที่คุ้มครองบ้านเมือง เป็นภูมิเจ้าที่อาศัยอยู่บริเวณที่ถือเป็นทำเลสร้างเมืองครั้งแรก มักจะมีสัญลักษณ์กำหนดเป็นหลักเขตไว้จึงเรียกว่าหลักเมือง

นอกจากผีใน 3 ลักษณะข้างต้นที่กล่าวมา ซึ่งจัดว่าเป็นผีชั้นดี ในความเชื่อของชาวลาว โดยเฉพาะที่เมืองหลวงพระบางยังมีความเชื่อว่ามีโครงสร้างของผี นอกจากผีดียังมีผีระดับทั่วไป และผีร้ายรวมอยู่ด้วย ผีทั่วไป ก็คือ ผีป่า ผีเขา ผีน้ำ ที่คอยทำหน้าที่ปกป้องรักษาเขตแดนต่างๆ และ ผีร้าย เช่น ผีเปรต ผีพราย ผีพวกนี้ไม่มีประโยชน์ต่อใคร คอยแต่จะทำร้ายให้คนอื่นเดือดร้อน จึงต้องมีการอุทิศส่วนกุศลไปให้ตามงานบุญต่างๆ (จารุวรรณ , 2530 : 86-87)

จากลักษณะของผีที่กล่าวมาข้างต้น ปู่เยอ ย่าเยอ จัดอยู่ในประเภทผีคำหรือผีบรรพบุรุษของหลวงพระบางที่สำคัญ โดยสื่อความหมายผ่านเรื่องเล่า คำนานการกำเนิด การจัดพิธีกรรม และการเคารพบูชาของผู้ที่ศรัทธา

พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษและผีอารักษ์นั้น เป็นความเชื่อของทั้งชนชั้นผู้ปกครอง และประชาชนทั่วไป ดังตัวอย่างเมื่อครั้งที่พระเจ้าฟ้ารุ่งทรงได้รับชัยชนะในการรวบรวมดินแดนกลับคืนมาเป็นอาณาจักรล้านช้าง ในปี 1343 พระเจ้าฟ้ารุ่งได้จัดพิธีฉลองที่เวียงจันทน์เป็นเวลาถึง 7 วัน 7 คืน ณ ที่นี้พระเจ้าฟ้ารุ่งได้ให้คำโอวาทตักเตือนต่อเสนาอำมาตย์ทั้งหลายมีคนหนึ่งว่า “...สามปีจึงให้ตัวเจ้าทั้งหลาย ขึ้นมาหาเราที่เชียงคองเชียงทอง เราจะได้บูชาแดนฟ้าดิน แดนคม แดนแต่ง แดนซัง แดนเชือก ทั้งเผ่าเยอ แม่ย่างาม แม่่มด ทั้งเทวดาอันรักษาผาติงและสบอ ...” (กระทรวงศึกษาและกีฬา 1989 : 43)

นอกจากความเชื่อผีดั้งเดิมที่เป็นของท้องถิ่นแล้ว สังคมลาวได้มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมระหว่างวัฒนธรรมของตัวเองกับวัฒนธรรมกระแสหลักจากแหล่งอื่นๆ โดยเฉพาะวัฒนธรรมอินเดีย และเรื่องของพุทธศาสนา ที่ต่อมาอิทธิพลทางความคิดของคนลาวเป็นอย่างมาก

การรับวัฒนธรรมอินเดียและพุทธศาสนา

George Coedes ได้อธิบายว่า ชาวเอเชียอาคเนย์นี้ได้รับเอาวัฒนธรรมมาจากอินเดีย 4 อย่างด้วยกันคือ(กระทรวงแถลงข่าวและวัฒนธรรม, 2000 : 35 – 36)

1. ด้านศาสนา โดยที่ศาสนาพราหมณ์เข้ามาก่อน และศาสนาพุทธก็เข้ามาตามมา หลักการของศาสนาพราหมณ์คือมีคำสอนให้เชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาลอยู่ที่พระพรหม พร้อมกันนั้นก็ให้นับถือพระวิษณุ และพระศิวะควบคู่กันไป ส่วนศาสนาพุทธที่เข้ามาเป็นนิกายหินยาน มีหลักคำสอนเรื่องกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว สอนเรื่องทุกข์ และทุกคนจะพ้นทุกข์ได้ก็ต่อเมื่อบำเพ็ญศีลภาวนา มีสมาธิและปัญญา พร้อมทั้งไม่ให้แยกวรรณะ แต่ถึงอย่างไรคนเอเชียอาคเนย์ก็ไม่ได้หันไปนับถือศาสนาพราหมณ์หรือพุทธอย่างเดียวโดยสิ้นเชิงเลย แต่ยังคงนับถือผี ซึ่งเป็นความเชื่อเดิมของคนเองควบคู่ไปด้วย

2. ด้านการปกครอง ได้รับเอาหลักเทวราชา ถือว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทพ ดังนั้นกษัตริย์จึงต้องมีพิธีราชาภิเษก และทรงเครื่องราชกกุธภัณฑ์ 5 อย่าง นอกจากนั้นก็นับถือพระมุนีธรรมศาสตร์ของอินเดียในการพิพากษาคดีต่างๆ

3. ด้านอักษรศาสตร์ ภาษาบาลี สันสกฤต ได้ถูกยอมรับเป็นภาษาทางการ และในวงการศึกษาวรรณกรรมอินเดียต่างๆ ก็ถูกถ่ายทอดเป็นวรรณกรรมของท้องถิ่น เช่น รามเกียรติ์ และชาดกต่างๆ

4. ศิลปกรรม ทั้งทางด้านจิตรกรรม และสถาปัตยกรรม ถูกนำมาผสมผสานกับศิลปะของท้องถิ่นเดิม

โดยเฉพาะในเรื่องของศาสนาความเชื่อทางวัฒนธรรมอินเดีย นับว่าส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางความเชื่อของชาวหลวงพระบางได้เป็นอย่างมาก ก่อนที่ศาสนาพุทธจะเข้ามาศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ได้แพร่กระจายเข้ามาก่อน รูปแบบความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์เรื่องเทพเจ้าต่างๆ ของพราหมณ์ – ฮินดู ได้ถูกนำมาผสมผสานกับโครงสร้างผีและแดนอันเป็นโครงสร้างความเชื่อเดิมของชาวท้องถิ่น จนเกิดเป็นโครงสร้างในระบบความเชื่อแบบใหม่ ดังเห็นได้จาก “พื้นสืบขุนบรม” ที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของผิอารักษ์ คำนานการสร้างเมือง และตำแหน่งการรักษาพื้นที่ของผีและเทพต่างๆ คือ

“ในอดีตก่อนโน้น ในเมืองฟ้ามีแดนตนหนึ่งชื่อว่า แดนฟ้ากั้น เป็นพ่อของขุนบรม ซึ่งเป็นใหญ่กว่าแดนทั้งหลาย เช่น แดนแต่ง ,แดนคม ,แดนขั่ง ,แดนเชือก แดนทั้งสี่คนอยู่บนเมืองฟ้า เป็นผู้แต่งโลก ดูแลสัตว์ มนุษย์ กำหนดบาปบุญคุณโทษ ความชั่ว – ความดีของมนุษย์ทั้งหลาย ยังมีเทวดาอีกตนหนึ่งชื่อว่า นางธณี เป็นผู้รักษาแผ่นดิน นางเมขลา รักษาแม่น้ำ และเป็นผู้รักษา พระยา ,ท้าวขุน คนทั้งหาญผู้กระทำบาปบุญ แล้วไปรายงานให้แดนทั้งสี่ ต่อมาแดนก็ลงหลักปักหลักเงิน หลักคำ ในบ่อนที่จะตั้งเมืองใหญ่ 16

แห่ง เมืองน้อย 15 แห่ง แล้วจึงให้พระพรหมคนหนึ่งชื่อว่า ปรเมศวร รักษา
 ทิศตะวันออก ,พระนารายณ์รักษาทิศตะวันตก ,มโนสิทธิ รักษาทิศเหนือ
 และเสตติทธิ รักษาทิศใต้ พร้อมทั้งเป็นผู้สอนวิชาอาชีพร ครอบงวนศิลป
 กรรมต่างๆ อยู่มาจึงมีฤาษีสองชายน้องลงมาตั้งหลักหมายไว้ที่เมืองเชียงทอง
 แล้วเรียกพระยานาค 15 ตัว มาสั่งสอนแล้วก็มอบหมายหน้าที่ให้เพื่อรักษา
 เมือง จากนั้นฤาษีทั้งสองก็ได้เรียกเอาเทวดา 6 คน มาสอนอีก คือ ปุทธิสัย
 พิไล ที่พูซวง และพูซ้างน้อย ทั้งสองผัวเมียรักษาทิศตะวันออก ,ท้าวบุญ
 เหลือกกับนางแก้วจ้าวอยู่พูแสนเขาทำให้รักษาเมืองฝ่ายเหนือ ,เจ้าฟ้าแสง และ
 นางพิจิกให้รักษาเมืองฝ่ายใต้ ตั้งแต่นั้น พระฤาษีทั้งสองจึงได้ใส่ชื่อดินแดน
 แห่งนี้ เป็นเมืองขวาล้านช้าง แล้วก็ให้ฤาษีผู้น้องเฝ้าอยู่ที่นั่น ส่วนผู้เป็นอ้ายก็
 กลับคืนเมืองรายงานผลงานและสถานการณ์ทั้งหมดแก่แดนหลวง แดงตั้งผู้มี
 ความเก่งกล้าสามารถลงมาควบคุมเมือง แดนหลวงจึงส่งขุนบรมลงมาครอง
 เมืองลุ่ม พร้อมทั้งมอบเครื่องใช้ของสอยต่างๆ และนางสาวรับใช้จำนวน
 หนึ่ง ในการลงมาเมืองลุ่มนี้ ขุนธรรมราช ,ขุนแสงไปก่อน ขุนถม ,ขุนชะลิ
 ชีมีตามหลังขุนบรม ปู่เอย แม่อย่างามแบกขวานไปก่อน เฒ่าไล่ แม่มด จับ
 พร้า แบกจอบเสียมไปตามหลังเฒ่าเอย แม่อย่างาม ทั้งสี่คนมีหน้าที่ปราบผี
 เปรต ผียักษ์ ผีเสื้อเมือง ก่อนที่ขุนบรมจะมาถึง ต่อจากนั้น แดนชี จึงได้ชี้
 สถานที่ให้แก่ขุนบรมว่าให้ไปตั้งเมืองอยู่น้อยอ้อยหนู อยู่ที่นี่ถึง 9 ปี
 ขุนบรมก็ได้ถูกราช 7 คน เมื่ออยู่ร่วมกันค่อมมา ขุนบรมพร้อมทั้งเมียทั้งสอง
 คนก็ประสบกับความทุกข์ยาก จึงให้ปู่เอย แม่อย่างาม กลับไปรายงานแดนฟ้า
 คื่นว่า เครือเขากาคที่หนองควาคคหมา ไม่เห็นแสงแดด แสงตะวัน ,เครือ
 หมากน้ำเต้าปองสองหน่วยก็พันเครือไรหลวงที่ทุ่งหนอง ทำให้มองไม่เห็น
 ท้องฟ้า ทำให้เมืองลุ่มมีอากาศหนาวเย็นอย่างมาก เมื่อแดนได้ฟังเช่นนั้นก็
 แดงให้ปู่เอย แม่อย่างามไปตัดเครือเขากาค ,เฒ่าไล่ แม่มด ไปตัดเครือไร
 หลวง ,แดนสี่ว ไปสื่อน้ำเต้าปองหน่วยอ้าย ,แดนชิมารีนน้ำเต้าปองหน่วยน้อง
 ทำให้ผู้ชายผู้หญิงจำนวนมาก ตลอดทั้งสัตว์หลังไหลออกมา จากนั้นแดนชี
 จึงบอกเฒ่าเอย เฒ่าไล่ว่า “เมื่อธูเจ้าตัดเครือเขากาค ,คื่นไรหลวง และผ่า
 หมากน้ำเต้าปองแล้ว อย่าเที่ยวขึ้นเมืองฟ้าไปหาญอีก ครั้นธูทั้งสี่ตายไปแล้ว
 ไทเมืองลุ่มได้กินอันใด ให้เอ็นธูทั้งสี่มากินก่อน” นับตั้งแต่นั้นมา บ้านเมือง

ของขุนบรมที่นาน้อยฮ้อยหนากี่รุ่งแจ้ง ปู่เขย แม่อย่างาม เฒ่าไล่ แม่มด ก็ตาย
ไปเป็นผีเสื้อเมือง” (กระทรวงศึกษาและกีฬา 1989 : 52)

หรือในคำ “ก้านสวายเทพอารักขา” หรือคาถาบูชาเทพอารักษ์ ก็บ่งบอกถึงการจัด
ตำแหน่งของเทพเจ้าต่างๆ ในความเชื่อพราหมณ์ – ฮินดู และความเชื่อท้องถิ่นเดิม ซึ่งผสมกลม
กลืนกันจนเป็นโครงสร้างทางความเชื่อลักษณะใหม่ของชุมชน คือ

คำบูชาเทพอารักษ์ (ก้านสวายเทพอารักขา)

“สุบันคุโพนโด เขทเวาสนาคะคา ผู่ข้าทั้งหลาย นบน์อมไหว้
เทพอารักแก่นไ้ อินทร์พรหมยมราช กับทั้งนางนาถเมขลา อันชมยัง
อยู่ฝั่งน้ำนันทิ กับทั้งนางธมิตนองอาจ อันรักษาน้ำหยาดหมายทาน
ในวัดตะสงสารค่านค้าว ผู่หมู่เทพไ้ให้นานากับนางหนังสือ (32) และ
เทพบุตรเทพธิดาอันอยู่ในชั้นฟ้า ก้อนหน้าหมู่คาพิง ว่าจะบังผายผด
ทั้งแสนโกฏจักรวาล ทั้งป่าหิมพานต์ทุกแห่ง ทุกแหล่งหล้าพุดา ทั้งคูหา
เถื่อนถ้ำ ทุกท่อน้ำวังรี ทั้งโบกระณิท่ากว้าง ทุกเขื่อนช้างเทวชั้น สุบัน
นาคุณาค คันทะภาคพร้อมผู่หมู่พระนารายณ์ กับทั้งพระเพลิงพระ
พวยงามเรืองรุ่ง ทั้งพระอสุรินทราหูมุ่งเมืองสวรรค์ กับทั้งพระจันทร์ใส
สีสะอาด ทั้งพระสุริยะผาดผายแสง รัศมีแรงเรืองรอด กับทั้งพระยอด
เศียรจอมเขา คือ พระยาจักรีรัตตะ พระยาวิรุฬหะ พระยาวิรุณปะคะ
พระยาภูเวาเจ้าเป็นเค้า กับทั้งพระนักขัตตริกเจ้า 28 พระองค์ อันท้าวละ
เที้ยวไปมาใน 12 ราศี มีพระอาทิตย์เป็นเค้า กับทั้งเทพะยูคาเจ้าทั้ง
หลายผู่รักษา วัดวาพระศาสนา บ้านเมืองหลวงพระบางราชธานี อันมี
วิสุทธมหาวิหารโบราณราชวัตร รัตนศิริธรรมหาทิปะติเป็นเค้า กับทั้ง
เทพบุตรเทพธิดาเจ้าทั้งหลายผู่หยาหยังอยู่พูชวงและพูช้าง เป็นเขื่อน
ช้างอาณา ปิยะดาผาทั้งและผาแอ่น ผ้าก้าแท่นทวาลา อันมีพุทธาธิ
รัตนานันน์ หนแห่งนั้นประคุดเมือง รัศมีเรืองงามยิ่ง ผาก้าดั่งและสบอ
ผาขุนลูและอัวเกียน เชิญทั้งเทพยดาเจ้าทั้งหลาย ผู่รักษาเขตอาณารัฐก้า
ทิศพายัพ ทักษิณ เจือหลายหลาก ภาคม่วงเค้าแคนเมือง ผาด้งนายเรือง